

T.C.
KUZEYDOĞU ANADOLU KALKINMA AJANSI

ERZURUM İLİ'NDE KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK

ERZURUM YATIRIM DESTEK OFİSİ
Sektörel Araştırma Raporu (EYDO/SAR/17/01)
-Her hakkı saklıdır.-

Erzurum, Ekim 2017.

İÇİNDEKİLER

AMAÇ VE YÖNTEM	1
1. GİRİŞ	2
2. MEVCUT DURUM	3
2.1. Erzurum İli'nin Mevcut Hayvan Varlığı.....	4
2.2. Erzurum İli'nin Doğal Koşulları.....	5
2.3. Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nün Güçlü ve Zayıf Yönleri.....	6
2.3.1. Güçlü Yönler.....	6
2.3.2. Zayıf Yönler.....	7
2.4. Zayıf Yönlere Neden Olan Sorun Alanlarına İlişkin Çözüm/İyileştirme Önerileri.....	8
3. ERZURUM İLİ'NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ'NÜN YATIRIM POTANSİYELİ: NEDEN ERZURUM?	10
3.1. Küçükbaş Hayvan Varlığı.....	10
3.2. Doğal Koşulların Sunduğu Avantajlar.....	10
3.3. Gelişmiş Hububat Tarımı Faaliyetleri	11
3.4. Destek ve Teşvik Mekanizmaları.....	12
3.4.1. T.C. Ekonomi Bakanlığı Teşvik Sistemi/Bölgesel Teşvik Unsurları.....	12
3.4.2. T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) Destekleri.....	13
3.4.3. T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Destekleri.....	13
3.4.4. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Destekleri.....	14

3.4.5. Diğer Destekler.....	14
3.5. Diğer Cazibe Unsurları.....	15
4. ERZURUM İLİ'NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ'NÜ İLGİLENDİREN YOL HARİTALARINDAKİ TESPİTLER: TECRÜBE NE SÖYLÜYOR?.....	17
4.1. Türkiye Cumhuriyeti Onuncu Kalkınma Plânı (2014-2018)	17
4.2. Türkiye Cumhuriyeti Onuncu Kalkınma Plânı Hayvancılık Özel İhtisas Raporu.....	17
4.3. TRA 1 Düzey 2 Bölgesi Plânı (2014-2023)	18
4.4. TRA 1 Düzey 2 Bölgesi İlçeler Raporu (2013)	19
4.5. Erzurum İli Potansiyel Yatırım Alanları Araştırması (2017)	20
4.6. Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırımlar Rehberi (2016)	21
4.7. Tarım, Gıda ve Hayvancılık 2023 Vizyonu Çalıştayları (2014).....	22
5. ERZURUM İLİ'NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ YATIRIMLARI İÇİN HAYVAN IRKI ÖNERİLERİ: PEKİ AMA HANGİSİ?	23
5.1. Morkaraman Irkı.....	23
5.2. Kıl Keçisi Irkı.....	25
5.3. Akkaraman Irkı.....	27
5.4. İvesi Irkı.....	27
5.5. Tuj Irkı.....	28
5.6. Hemşin Irkı.....	29
5.7. Saanen Keçisi Irkı.....	30
5.8. Romanov Irkı.....	31

5.9. Anadolu Romanovu (Anarom) Irkı.....	32
6. ERZURUM İLİ'NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ YATIRIMLARI BAĞLAMINDA İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ: DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE ÖNCÜ MODELLER NELER?	33
6.1. Dünya'da Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetlerinde Marka Olmuş Ülkeler.....	33
6.2. Türkiye'de Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetlerinde Marka Değeri Oluşturan İyi Uygulama Örnekleri.....	34
7. ERZURUM İLİ'NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ YATIRIMLARI İÇİN MODEL ÖNERİLERİ: PEKİ AMA NASIL?	35
7.1. Model I: Besi Odaklı Entegre Küçükbaş Hayvancılık Yatırım Modeli.....	35
7.2. Model II: Süt Odaklı Entegre Küçükbaş Hayvancılık Yatırım Modeli.....	36
7.3. Model I ve Model II Kurulumu Bağlamında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar.....	38
8. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ (YÖNETİCİ ÖZETİ)	40
KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ.....	48
KAYNAKÇA.....	49

AMAÇ VE YÖNTEM

Erzurum İli'nde, Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yeni ve/veya ilave yatırım yapmak isteyen mevcut ve potansiyel yatırımcılara; sektörün mevcut durumu, güçlü ve zayıf yönleri, sorun alanları (ve bu kapsamdaki çözüm/iyileştirme önerileri) ile yatırım modelleri bağlamında uygulanabilir iş fikirleri konularında ön bilgi vermek amacıyla hazırlanan **“Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık”** isimli sektörel araştırma raporu; üst otorite politikaları (plânlar, strateji belgeleri), bilimsel çalışmalar (ihtisas raporları, makaleler, çalıştay raporları), güncel mevzuat düzenlemeleri (destek ve teşvik araçlarına ilişkin kararlar, yönetmelikler, tebliğler) doğrultusunda meydana getirilmiş bir çalışmadır.

“Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık” isimli Sektörel Araştırma Raporu'nun hazırlık çalışmaları kapsamında;

(1) Yukarıda belirtilen belgelerin içeriğinde yer verilen teorik bilginin pratikteki karşılığını yerinde görmek amacıyla, Erzurum İli'nin Tekman, İspir, Pazaryolu, Aşkale ve Çat ilçeleri'nde besiciler/üreticiler ve taşra teşkilatında görevli yetkililer (veteriner hekimler, tarım-hayvancılık otoriteleri) ile yerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

(2) 18/09/2017 tarihinde, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Hayvancılık Genel Müdürlüğü Genel Müdür Yardımcısı başkanlığında Erzurum İli'ndeki tüm aktörlerin (kamu kurumu yetkilileri, akademisyenler, sivil toplum kuruluşu temsilcileri ve sahadaki yetiştiricilerin/üreticilerin) katılımıyla düzenlenen **“Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık”** konulu Sektörel Değerlendirme Toplantısı'na katılım sağlanmıştır.

(3) Atatürk Üniversitesi Hayvancılık Araştırma ve Uygulama Birimi, Atatürk Üniversitesi Koyunculuk Merkezi, Doğu Anadolu Tarımsal Araştırmalar Enstitüsü ve Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Ana Bilim Dalı Yetkilileri ile yerinde görüşmeler yapılmıştır.

(4) Erzurum İli'nde, hâlihazırda, küçükbaş et besiciliği ve küçükbaş süt besiciliği üzerine faaliyet göstermekte olan iki işletme (iyi uygulama örneği) yerinde ziyaret edilmiş ve mevcut yatırımcıların bilgi birikimlerinden tecrübe paylaşımı anlamında yararlanılmıştır.

Söz konusu bilgi ve veri toplama çalışmalarının tamamlanmasıyla birlikte; **“1. Giriş”, “2. Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nün Mevcut Durumu”, “3. Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nün Yatırım Potansiyeli: Neden Erzurum?”, “4. Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne İlişkin Yol Haritalarındaki Tespitler: Tecrübe Ne Söylüyor?”,**

“5. Erzurum İli’ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü Yatırımları İçin Hayvan Irkı Önerileri: Peki Ama Hangisi?”, “6. Erzurum İli’ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü Yatırımları Bağlamında İyi Uygulama Örnekleri: Dünya’da ve Türkiye’de Öncü Modeller Neler?”, “7. Erzurum İli’ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü Yatırımları İçin Model Önerileri: Peki Ama Nasıl?” ve “8. Genel Değerlendirme ve Sonuç (Yönetici Özeti)” başlıkları altında çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmanın sonuçlarının tartışılması ve bu bağlamda gerekli iyileştirmelerin yapılması amacıyla, 24/10/2017 tarihinde, Erzurum İli’nde, bir *“Küçükbaş Hayvancılık Çalıştayı”* düzenlenmesi ve çalışmanın kapsamının *“TRA 1 Düzey 2 Bölgesi’nde Küçükbaş Hayvancılık”* olarak genişletilmesi planlanmaktadır.

Bu çerçevede önemle belirtmek gerekir ki; Erzurum İli’ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü’ne yönelik bir sektörel araştırma raporu mahiyetindeki bu çalışma kapsamında ortaya konulan tespitler; bilimsel çalışmalar, üst otorite politikaları, güncel mevzuat düzenlemeleri ve saha tecrübesi paylaşımları doğrultusunda ortaya konulan kişisel (ve fizibilite etüdü çalışmaları ile desteklenmesi gereken) değerlendirmeleri içermektedir.

1. GİRİŞ

Genel olarak hayvanlar, özelde ise küçükbaş hayvanlar, bitkileri (bazı diğer canlıları) ve üretim artıklarını yüksek katma değerli besin maddeleri (et ve süt) ile tüketim hammaddelerine (deri ve yün) dönüştürerek tarımsal sanayinin gelişimine büyük ölçüde katkı sağlamaktadır. Tarihin başlangıcından günümüze, insanoğlunun kadim uğraş alanlarından birisi olan hayvancılık faaliyeti ise, hayvansal besinlerin oluşumuna ve üretimine kaynaklık etmek sûretiyle insanların (ve bazı diğer canlıların) yaşamlarını sürdürmelerinde son derece önemli bir rol oynamaktadır.

Yetiştirici, üretici ve tüketici sınıflardan oluşan son derece geniş bir sahayı ifade eden hayvancılık sektörü; bitkisel tarım, gıda, tekstil, geri dönüşüm ve enerji gibi birçok sektörle olan ileri-geri/güçlü bağlantılarından ve makro/mikro ölçekli ekonomik sistemler ile sosyo-kültürel coğrafya başta olmak üzere toplumsal düzen unsurlarına yönelik yadsınamaz etkilerinden ötürü, tarım ana sektöründe en yüksek katma değeri oluşturan alt sektörlerden bir tanesidir ve bu yönüyle, yatırım, istihdam, üretim, rekabet edebilirlik gibi bileşenlerden oluşan sürdürülebilir kalkınma olgusuna da ciddi katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

Doğu Anadolu Bölgesi ile Doğu Karadeniz Alt Bölgesi'ni buluşturan büyük ölçekli bir coğrafyanın, bir başka ifadeyle 14 ili kapsayan geniş bir hinterland sahasının, tarihî, kültürel ve sosyo-ekonomik merkezi olma vasfını günümüzde de sürdürmekte olan Erzurum İli; iklim ve coğrafya koşullarının bitkisel tarım üretimini sınırlaması, geniş çayırları/mera alanları, yaygın doğal su kaynakları, zengin bitki florası, bölgedeki yüksek miktartlı hayvansal yem bitkisi üretimi ve yerelde hayvancılık kültürünün yerleşmiş olması gibi karakteristik özelliklerinden ötürü, genelde hayvancılık, özel de ise, küçükbaş hayvancılık açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü; kamu kesimi, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve özel sektör aktörlerinden oluşan doğal paydaşların eşgüdümünde, iyi tasarlanmış kırsal kalkınma yol haritaları (genel plânlar, programlar, stratejiler ve eylem plânları) ile orta-uzun vadede yerel ve bölgesel kalkınmanın lokomotifi olmaya aday başlıca sektörlerden bir tanesidir.

Erzurum İli; sürdürülebilir politika üretememe, etkin olmayan ıslah, melezleştirme ve seleksiyon çalışmaları, yanlış çayır-mera kullanımı, çobanlık ve barınak problemleri, hayvan hastalıklarıyla mücadelede yetersizlik, yetiştiricilerin erken kesim eğilimleri, önlenemeyen göç olgusu ve sektörel mekanizasyon problemleri gibi temel sorun alanlarına kalıcı çözümlerin üretilmesi ile birlikte, başta coğrafî konumu, sahip olduğu doğal şartlar ve yüksek sayıdaki küçükbaş hayvan varlığı olmak üzere, yapısal anlamdaki güçlü yönlerini daha etkin ve verimli kullanmak sûretiyle organik küçükbaş hayvancılık başta olmak üzere, küçükbaş hayvancılık odaklı et ve süt sektörlerinde Türkiye'nin marka şehirlerinden bir tanesi konuma ulaşabilir.

2. MEVCUT DURUM

Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nün "*yatırım yapılabilirlik*" durumunu incelemeden önce, il'in küçükbaş hayvancılık bağlamındaki mevcut durumunu ortaya koymakta yarar olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamdaki mevcut durum incelemesi; "*Erzurum İli'nin Mevcut Hayvan Varlığı*", "*Erzurum İli'nin Doğal Koşulları*", "*Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nün Güçlü ve Zayıf Yönleri*" ve "*Zayıf Yönlere Neden Olan Sorun Alanlarına İlişkin Çözüm/İyileştirme Önerileri*" başlıkları altında gerçekleştirilecektir.

2.1. Erzurum İli'nin Mevcut Hayvan Varlığı

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2016 yılı verilerine göre, Erzurum İli'nde, 617.266 baş koyun, 88.687 baş keçi olmak üzere, toplamda 705.953 küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Erzurum İli, küçükbaş hayvan varlığı bakımından Türkiye'deki 81 il arasında 22. sırada yer almaktadır.¹

Aynı verilere göre, Erzurum İli'nde küçükbaş hayvanlardan elde edilen yıllık süt miktarı; 23.875 tonu koyunlardan, 4.174 tonu ise keçilerden olmak üzere, toplamda 28.049 tondur.² Söz konusu hayvan varlığından elde edilen yıllık et miktarı ise; yaklaşık olarak 1.153 tondur.³

Erzurum İli'nde sağma ve kesime konu hayvanların süt ve etlerinin birim fiyatı ise; koyun sütü için 1,5 TL/kg; koyun/keçi eti için 22 TL/kg iken, keçi sütü ise, ürünün kalitesine ve alım pazarının mevcut rekabet ortamına göre çok daha yüksek fiyatlara alıcı bulabilmektedir.⁴

Hayvan varlığı açısından değerlendirildiğinde, Erzurum İli'nin, toplam küçükbaş hayvan sayısı ve sadece koyun sayısı bakımından sayıca en fazla küçükbaş hayvana sahip olan İlçeleri, sırasıyla, Tekman, Çat, Hınıs ve Karaçoban; en az hayvan varlığına sahip olan İlçeleri ise, sırasıyla, Olur, Pazaryolu ve Narman'dır.

Keçi yetiştiriciliği açısından değerlendirildiğinde ise, en fazla hayvan varlığına sahip olan İlçeler, sırasıyla, Hınıs, Çat, Uzundere, Karaçoban ve Karayazı; en az hayvan varlığına sahip İlçeler, ise, sırasıyla, Palandöken, Köprüköy, Narman ve Pazaryolu'dur.

¹ Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) 2014 yılı verilerine göre, Dünya'da 1,2 milyar baş koyun (200'ü aşkın farklı ırk), 1 milyar baş keçi (80 civarında farklı ırk) olmak üzere, yaklaşık 2,2 milyar küçükbaş hayvan varlığı mevcuttur. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2016 yılı verilerine göre, Türkiye'de 30.983.933 baş koyun, 10.345.299 baş keçi olmak üzere, toplamda 41.329.232 küçükbaş hayvan bulunmaktadır. (*Türkiye, 2015 yılı verilerine göre, küçükbaş hayvan varlığı anlamında koyun sayısı bakımından Avrupa'da 1. ülke durumundadır.)

² Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2016 yılı verilerine göre, Türkiye'de sağımı yapılan küçükbaş hayvan sayısı; 15.149.414'ü koyun, 4.555.105'i keçi olmak üzere 19.704.519'dur. Sağımı yapılan küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarı ise; yılda 1.639.814 tondur. Bu miktarın 1.160.413 tonu (koyun başına yılda ortalama 77 kg) koyun sağımından, 479.401 tonu (keçi başına yılda ortalama 105 kg) ise keçi sağımından elde edilmektedir.

³ Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2016 yılı verilerine göre, Türkiye'de kesimi yapılan küçükbaş hayvan sayısı; 4.083.620 adeti koyun, 1.756.360'ı keçi olmak üzere 5.839.980'dir. Kesimi yapılan küçükbaş hayvanlardan elde edilen et miktarı ise; yılda 113.496 tondur. Bu miktarın, 84.485 tonu (koyun başına yılda ortalama) koyun kesiminden, 31.011 tonu ise keçi kesiminden elde edilmektedir.

⁴ Somutlaştırmak gerekirse, Erzurum İli'nin İspit İlçesi kırsalında "Ovit Keçisi", "İspit Keçisi" veya "Kemer Keçisi" adıyla yetiştiriciliği yapılmakta olan "Kıl Keçisi"nin sütü, hâlihazırda 30 TL/kg'dan rahatlıkla alıcı bulabilmektedir.

Erzurum İli'nde, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği bağlamında hâkim ve yaygın olan koyun ırkı, "Morkaraman"; keçi ırkı ise, "Kıl Keçisi" ırkıdır. İl'in toplam koyun varlığının; % 83'ünü "Morkaraman" ırkı, % 13'ünü "Akkaraman" ırkı, % 2'sini "Hemşin" ırkı, % 2'sini ise diğer ırklar oluşturmaktadır. İl'in keçi varlığının ise; yaklaşık % 94'ünü "Kıl Keçisi" ırkı, % 4'ünü "İspir Keçisi" ırkı ve % 2'sini ise diğer keçi ırkları oluşturmaktadır.

2.2. Erzurum İli'nin Doğal Koşulları

Erzurum İli, 25.330.000 dekar yüz ölçümü ile Türkiye'nin yüz ölçüm olarak en büyük dördüncü ilidir. Erzurum İli'nin mevcut arazilerinin % 62,8'i çayır-mera, % 9,2'si orman, % 18,2'si tarım alanı ve % 9,8'i ise tarım dışı alan olarak kullanılmaktadır.⁵

Erzurum İli, 15.917.840 dekarlık çayır-mera alanı ile Türkiye'deki çayır-mera alanlarının % 11'ine sahiptir. T.C. Erzurum İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü kayıtlarından alınan son veriler değerlendirildiğinde, mevcut meraların, (mera kalite sınıfı olarak) yaklaşık % 14'ü çok iyi, % 31'i iyi, % 27'si orta ve % 28'i zayıf kaliteli meralardan oluşmaktadır. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği açısından büyük önem arz eden çayır-mera alanları, Erzurum İli'nde, Doğu Anadolu Bölgesi (% 30) ve Türkiye ortalamalarının (% 54) üzerindedir.⁶

İlçe yüz ölçümleri esas alındığında en fazla çayır-mera alanı oranı Tortum İlçesi'nde (% 86,77), en düşük çayır-mera alanı ise, Palandöken İlçesi'nde (% 27,91) yer almaktadır. İlçe yüz ölçümüne göre çayır-mera alanlarının oranı, toplam yüzölçümünün yarısından daha az olan ilçeler, Aziziye, Pazaryolu, Şenkaya, Köprüköy, Oltu ve Palandöken ilçeleri; çayır-mera alanı oranı Doğu Anadolu Bölgesi'nin çayır-mera alanının altında olan ilçeler ise, Horasan, Oltu, Şenkaya, Köprüköy ve Uzundere ilçeleridir.⁷

Türkiye'deki üç büyük su havzası (Aras, Fırat, Çoruh) içerisinde yer alan Erzurum İli, gölleri (toplam 900 hektar), göletleri (toplam 115 hektar) ve barajları (toplam 1.265 hektar) ile bu kaynakları besleyen dere, ırmak ve nehir gibi doğal su kaynakları yönünden Doğu Anadolu Bölgesi'nin ve Türkiye'nin zengin yörelerinden birisi durumundadır.

⁵ "Erzurum İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri/Erzurum Tarım Raporu", Emsen H. ve Emsen E., Erzurum, 2012.

⁶ "Erzurum İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri/Erzurum Tarım Raporu", Emsen H. ve Emsen E., Erzurum, 2012.

⁷ "Erzurum İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri/Erzurum Tarım Raporu", Emsen H. ve Emsen E., Erzurum, 2012.

2.3. Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nün Güçlü ve Zayıf Yönleri

Mevcut durum analizi ve ön yatırım fizibilitesi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nün güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Söz konusu yönler, “*Erzurum İli Potansiyel Yatırım Alanları Araştırması*”, “*Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırım Alanları Rehberi*” ve “*TRA 1 Düzey 2 Bölgesi (Erzurum-Erzincan-Bayburt) Tarımsal Yapı; Sorunlar, Eğilimler ve Kırsal Yatırım Alanları Raporu*” isimli çalışmalar doğrultusunda aşağıda yer verilmiştir.

2.3.1. Güçlü Yönler

(1) Erzurum İli'nin iklimsel/coğrafi özellikleri ile gelişmişlik, yatırım yapılabirlik ve sosyo-ekonomik değerlendirme bileşenleri bir arada düşünüldüğünde, il'deki mevcut potansiyelin tarımsal faaliyetler içerisinde hayvancılığı ve özellikle de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini mümkün kılması,

(2) Erzurum İli'nin, farklı coğrafi bölgelerden 14 ili kapsayan geniş bir hinterland sahasına sahip olması ve il'deki lojistik ve taşıma gibi ulaşım unsurlarının gelişmiş olması,

(3) Erzurum İli'nin başta Kafkasya ve Ön Asya olmak üzere, özellikle yapımı sürmekte olan tüneller ve bağlantı yolları aracılığıyla limanlar üzerinden dış pazarlara kolay erişim imkânının bulunması ve bu durumun küçükbaş hayvancılık sektöründeki ihracat potansiyelini güçlendirmesi,

(4) Erzurum İli'ndeki (ortalamanın üzerinde/yeterli miktarda) çayır-mera alanının daha çok küçükbaş hayvancılığa uygun olması, küçükbaş hayvancılık sektöründe beslemenin çoğunlukla çayır-meraya dayalı olması ve çayır-merada birim alana düşen küçükbaş hayvan sayısının nispeten az olması,

(5) Erzurum İli'nde, merada otlatma sürecinde, özellikle kuzuların büyük çoğunlukla pazarlanabilecek canlı ağırlığa kısa sürede ulaşabilmesi,

(6) Erzurum İli'nin küçükbaş hayvancılık sektörü açısından altyapısının olması, bu kapsamda yeterli işgücü temininin kolay olması,

(7) Erzurum İli'nde küçükbaş hayvancılık sektörü bağlamında Ar-Ge faaliyetlerini destekleyecek akademik birimlerin ve kümelenmeye katkı sağlayacak sivil toplum kuruluşlarının var olması,

(8) Erzurum İli'nde, genelde hayvancılık sektörüne, özelde ise küçükbaş hayvancılık sektörüne yönelik çok sayıda destek ve teşvik aracının var olması,

(9) Erzurum İli'nde, küçükbaş hayvan ıslahı, seleksiyon ve melezleştirme alanlarında, hâlihazırda birçok çalışmanın yapılıyor olması,

(10) Farklı tadı ve aroması ile ön plâna çıkan geleneksel bir ürün olan Erzurum Cağ Kebabı'nın esasen küçükbaş hayvanlara ait etlerle yapılması ve bu ürünün her geçen gün daha geniş bir kitle tarafından tanınması ve tüketilmesi.

2.3.2. Zayıf Yönler

(1) Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nde, yıl içerisindeki girdi ve ürün fiyatları ile tüketim miktarının dalgalı olması (özellikle kış şartlarının ağır olması nedeniyle, girdilerin bu dönemde daha yüksek olması),

(2) Erzurum İli'nde, hâlihazırda, küçükbaş hayvancılık sektörüne öncülük edecek tarımsal sanayinin ve organize hayvancılık faaliyeti merkezlerinin bulunmaması,

(3) Erzurum İli'nde mevcut küçükbaş hayvancılık işletmelerinin büyük oranda küçük aile işletmelerinden oluşması, İl'de hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren orta ve büyük ölçekli işletme sayısının sadece 41 adet olması,

(4) Erzurum İli'nde ve bölgede canlı hayvan borsasının olmaması ve İl'in talep merkezlerine uzak olması,

(5) İl'de, küçükbaş hayvancılık faaliyetleri çerçevesinde elde edilen ürünlerin çeşitlendirilememesi, piyasada yeterince tanıtılamaması ve bu kapsamda ciddi pazar(lama) sorunlarının var olması,

(6) İl'deki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nde faaliyet gösteren paydaşların (yetiştiriciler, işletmeciler, ara tüketiciler) birlikte iş yapma, güç birliği ile örgütlenme ve yenilikleri kabul etme eğilimlerinin yetersiz olması⁸,

(7) İl'deki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nde yeterince kalifiye çoban bulun(a)maması ve var olan nitelikli çobanların sosyo-ekonomik imkânlarının sınırlı olması,

⁸ Bu konudaki mukayeseli bir çalışma için bkz., "Türkiye ve Avrupa Birliğinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinde Örgütlenme", Gürsoy O., U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Bursa, 2009.

(8) Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nde faaliyet gösteren işletmelerde, yetiştirme ve üreme kayıtlarının sağlıklı bir şekilde tutulmaması ve küçükbaş hayvancılık ıslahında, ıslah hedefinin net olarak belirlenememiş olması,

(9) Hayvan hastalıkları problemi ve sektörde -özellikle sağım, kesim, işleme ve depolama anlamında- çeşitli mekanizasyon sorunlarının bulunması,

(10) Günümüzde, tüketici tercihlerinin küçükbaş hayvancılık ürünlerinden ziyade büyükbaş hayvancılık ürünlerine doğru yönelmiş olması,

(11) Erzurum İli dışındaki kesim merkezlerine hayvanların canlı olarak nakledilmesi nedeniyle ek maliyetlerin ve çeşitli risklerin (ölüm, kaza, hastalık, fire vb.) ortaya çıkması.

2.4. Zayıf Yönlere Neden Olan Sorun Alanlarına İlişkin Çözüm/İyileştirme Önerileri

“Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılığın Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri, Erzurum Tarım Raporu” isimli çalışmada yer verilen tespitler, (18/09/2017 tarihinde, bütün paydaşların katılımıyla gerçekleşen) *“Erzurum İli Küçükbaş Hayvancılık Değerlendirme Toplantısı”*nda ortaya konulan görüşler/öneriler ve bu çalışmanın hazırlık sürecinde gerçekleştirilen *“Saha Ziyaretleri”* ile *“İkili Görüşmeler”* kapsamında ortaya konulan görüşler doğrultusunda, Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nün zayıf yönlerine/sorun alanlarına yönelik çözüm ve iyileştirme önerileri şu şekilde sıralanabilir:

(1) Nitelikli çoban teminini sağlamak amacıyla; teknik anlamda eğitim verecek çobanlık kursları düzenlenmeli, çobanların sosyo-ekonomik hakları iyileştirilmeli ve çobanların sürü yönetimi bağlamındaki yaşam standartları arttırılmalıdır.

(2) Erzurum İli'nde, koyunculuk faaliyetleri bağlamında “Morkaraman” ırkı ana unsur olarak kabul edilmeli, bu ırkın daha verimli hale getirilmesi için gerekli ıslah çalışmaları yapılmalı ve bu kapsamda güdümlü projeler geliştirmek sûretiyle çevresel şartlara dayanıklı ırklarla melezleme çalışmaları yapılmalıdır. Bununla birlikte, İl'deki keçi varlığının tamamına yakınına oluşturan “Kıl Keçisi” ırkının “Saanen” ırkı başta olmak üzere süt verimi yüksek ırklarla melezleştirme faaliyetleri gerçekleştirilmelidir/desteklenmelidir.

(3) Erzurum İli'ndeki hayvan barınakları, hayvan refahını ve verimi arttıracak şekilde modernize edilmelidir. Bununla birlikte, modern ve yeni ağıl yapımı, Devlet Politikaları ile desteklenmek sûretiyle arttırılmalıdır.

(4) Ekstansif yetiştiriciliğin yapıldığı Erzurum İli'nde, özellikle meralarda mobil sağım üniteleri yaygınlaştırılmalı ve yapağı üretimine yönelik mobil kırkım üniteleri kurulmalıdır.

(5) Büyükbaş hayvancılıkta uygulanan son ürün destekleme modeli, bölgesel pozitif ayrımcılık gözetilerek, Erzurum İli için küçükbaş hayvancılıkta bağlamında da uygulanmalı (örneğin; kuzu desteği) ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen ürünlere (yapağı, deri, et, süt) yönelik gerekli destekleme çalışmaları yapılmalı, var olan desteklemelerin etkisi ise arttırılmalıdır.

(6) Erzurum İli'ndeki meralarda münavebeli otlatma sistemi geliştirilmeli, sürdürülebilir mera ıslah projeleri uygulanmalı ve meralara ulaşımaya yönelik altyapı çalışmaları hızlı bir şekilde tamamlanmalıdır.

(7) Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nde, özellikle yavru kayıplarının önlenmesine yönelik aşılama çalışmaları devam ettirilmeli, hayvan hastalıklarının kontrol ve eradikasyonunda yetiştiricilerle sürekli diyalog hâlinde olunmalı ve gerekli karkas ağırlığına ulaşmamış hayvanların kesilmesi önlenmelidir.

(8) Erzurum İli'ndeki yetiştiricilere/işletmecilere yönelik olarak, küçükbaş hayvan bakımına, beslemesine ve hastalıklarına ilişkin eğitim programları düzenlenmelidir.

(9) Erzurum İli'nde üretilen küçükbaş hayvan etinin ve sütünün kalitesinin yüksek rakım özelliği ve organik olma yönleri ön plâna çıkarılarak reklamı yapılmalı ve bu kapsamda bir marka değeri oluşturulmalıdır.

(10) Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nde, yetiştirici birlikleri son ürünlerin pazarlanmasında aktif olarak rol almalı, yan ürün olarak üretilen yapağının özellikle yalıtım sanayisinde kullanılmasına yönelik projeler oluşturulmalı ve sektör bünyesinde üretilen sütün işlenmiş ürüne çevrilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

(11) Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nde işgücü verimi son derece yüksek olan genç nüfusun, özellikle kırsalda yetiştiricilik yapmasına yönelik destek ve teşvik mekanizmaları güçlendirilmelidir.

(12) Yukarıda maddeler hâlinde belirtilen sorunların kalıcı çözüme kavuşturulabilmesi için, Erzurum İli'ndeki kamu kurumları/kuruluşları, üniversiteler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, yetiştiriciler ve et/süt işleyen özel sektör mensupları arasında bir koordinasyon ve eşgüdüm mekanizması kurulmalıdır.

3. ERZURUM İLİ'NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ'NÜN YATIRIM POTANSİYELİ: NEDEN ERZURUM?

Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne ve bu sektör kapsamındaki faaliyetlere ilişkin mevcut durumu paylaştıktan sonra, küçükbaş hayvancılık odaklı yatırımlar açısından, Erzurum İli'ni farklı ve avantajlı kılan ayırt edici özelliklere değinilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamdaki tespit ve değerlendirmelere, aşağıdaki başlıklar çerçevesinde kısaca yer verilmiştir.

3.1. Küçükbaş Hayvan Varlığı

Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ndeki yetiştiricilerin, üretim ve tüketim piyasalarının yoğunlaştığı bölgelerde yetiştiricilik yapmayı tercih ettiği uygulama tecrübesinden hareketle bilinmektedir. Bununla birlikte, üretim piyasalarındaki aktörlerin de, hayvancılık faaliyetiyle uğraşanların yetiştiricilik yaptıkları bölgelerde yatırım yapma eğilimlerinin olduğu bilinen diğer bir gerçektir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Erzurum İli, sahip olduğu yüksek hayvan sayısından ötürü, sektörün ihtiyaç duyduğu en önemli üretim girdisi olan canlı hayvanı, minimum risk ve uygun fiyat ile sürdürülebilir olarak ara üreticiye ve nihai tüketiciye sunma potansiyeline sahiptir ve bu yönüyle yatırımcılara Küçükbaş Hayvancılık Sektörü yatırımları açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

Erzurum İli'nin yüksek sayıdaki hayvan varlığını, Küçükbaş Hayvancılık Sektörü kapsamındaki yatırımlar bağlamında fırsata dönüştüren bir diğer faktör ise, söz konusu hayvan varlığının, il'deki rekabet piyasasına sunduğu yadsınamaz katkıdır.

3.2. Doğal Koşulların Sunduğu Avantajlar

Erzurum İli; Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ortalamalarının üzerindeki mevcut çayır-mera alanları ile, yatırım maliyetleri kapsamında büyük önem arz eden besleme maliyeti açısından yatırımcılara (özellikle ekonomik küçükbaş hayvancılık faaliyetleri bağlamında) önemli fırsatlar sunmaktadır.

Bununla birlikte, söz konusu çayır-mera alanlarından faydalanan hayvan sayısının kapasitenin oldukça altında olduğu Erzurum İli, mevcut verilerden hareketle yaklaşık % 59'luk bir kullanım kapasitesi artırımına olanak sağlayan çayır ve mera alanları ile, yatırımcılara küçükbaş hayvan yetiştiriciliği açısından son derece cazip bir doğal ortam sunmaktadır.

Şehirleştikçe, kırsalın ve kırsala ait olanın değerini daha iyi kavrayan Günümüz Dünyası'nda, tarımsal ürünün kalitesi ile bu ürünün yetiştirildiği/üretildiği yerin yüksekliği arasında kurulan pozitif yönlü ilişkiden ötürü, söz konusu yerlerde üretilen ürünlerin pazarda daha yüksek fiyatlara alıcı bulduğu bilinmektedir. Pazardaki bu alım meylinin sebebi ise, arazi yükseldikçe ve dağlık bölgelere gidildikçe, azalan nüfus yoğunluğuyla doğru orantılı olarak çevre kirliliğinin ve kimyasal madde kullanımının azalması ve bu durumun doğal sonucu olarak da bu yerlerde üretilen ürünlerin organik ürün niteliğinin bulunmasıdır. Kaldı ki, yüksek coğrafyalar üzerinden edinilen ürünlerin içeriğinin, insan sağlığı ve beslenmesi açısından daha nitelikli olduğu, son zamanlarda yapılan birçok bilimsel çalışma ile ortaya konulmuştur.

Erzurum İli'nin, sahip olduğu coğrafyada yetiştirilecek olan ürünleri, sağlık ve kalite açısından üstün kılabilecek olan yüksek rakım özelliğinin ön plâna çıkarılması (ve bu anlamda bir marka değeri oluşturulması) ile ulaşılabilecek olan yerli ve yabancı pazarlar, yatırımcılar açısından bir başka önemli fırsat olarak değerlendirilmektedir.

3.3. Gelişmiş Hububat Tarımı Faaliyetleri

Küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin verimliliğinin sağlanması bağlamında, çayır-mera alanlarının fazla olmasını tamamlayıcı bir unsur olarak, hububat tarımı faaliyetleri de büyük önem arz etmektedir.

T.C. Erzurum İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nün 2014 Yılı Bitkisel Üretim İstatistikleri'ne göre, Erzurum İli'nde tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekim alanı toplamda 3.576.211 dekar olup bu alanın İl'de bitkisel üretim yapılan toplam alana oranı % 99,31'dir. Söz konusu veriler göstermektedir ki, Erzurum İli'nde, yıllık tahıl üretiminde ilk üç sırayı buğday (1.167.210 dekar), arpa (311.601 dekar) ve çavdar (46.688 dekar) almakta olup bu üç tahıl ürününün ekim alanı toplam ekim alanı içerisinde yaklaşık % 63'lük bir kısmı oluşturmaktadır.⁹

Verim miktarları son derece yüksek olan bu tahıl ürünlerinin ekim alanları dikkate alındığında, Erzurum İli'nin, Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nde yatırım yapmak isteyen yatırımcılara yem hammaddesi temini bağlamında önemli fırsatlar sunduğu değerlendirilmektedir.

⁹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>", 2017.

3.4. Destek ve Teşvik Mekanizmaları

Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yönelik birçok destek ve teşvik mekanizması mevcuttur. Hâlihazırda yürürlükte olan destek araçları üzerinden somutlaştırmak gerekirse;

3.4.1. T.C. Ekonomi Bakanlığı Teşvik Sistemi/Bölgesel Teşvik Unsurları

Hâlihazırda yürürlükte bulunan Bölgesel Teşvik Sistemi kapsamında, Erzurum İli'nde yapılması plânlanan 1.000 baş ve üzeri damızlık küçükbaş entegre yatırımları ile süt ve et yönlü küçükbaş entegre yatırımlarına, yatırım teşvik belgesi alındığı takdirde, şu destekler verilmektedir:

(1) Yatırım Yeri Tahsisi: Söz konusu yatırımlar için, T.C. Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen usûller ve esaslar çerçevesinde yatırım yeri tahsis edilir.

(2) KDV İstisnası: Söz konusu yatırımlar kapsamında yurt içinden ve yurt dışından temin edilecek yatırım malı makine ve teçhizat için, katma değer vergisinin ödenmemesi şeklinde uygulanır.

(3) Gümrük Muafiyeti: Söz konusu yatırımlar kapsamında yurt içinden ve yurt dışından temin edilecek yatırım malı makine ve teçhizat için, gümrük vergisinin ödenmemesi şeklinde uygulanır.

(4) Faiz İndirimi: Söz konusu yatırımlar kapsamındaki sabit yatırım tutarının % 70'ine kadar kullanılan iç krediye ilişkin faizin veya kâr payının 5 ilâ 7 puanını (dövizde endeksli kredide ise 2 puanının) T.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından karşılanır.

(5) SGK Primi İşveren Hissesi Desteği: Söz konusu yatırımlar kapsamında sağlanan ilave istihdam için ödenmesi gereken sigorta primi işveren hissesinin asgarî ücrete tekabül eden kısmı 7 ilâ 10 yıl süreyle T.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından karşılanır.

(6) Vergi İndirimi Desteği: Söz konusu yatırımları ilgilendiren gelir vergisi ve/veya kurumlar vergisi, yatırım için öngörülen katkı tutarına ulaşıncaya kadar, % 40 ilâ % 55 indirimli olarak ödenir.

Ayrıca, söz konusu küçükbaş hayvancılık yatırımının organize sanayi bölgelerinde yapılması hâlinde, ek olarak;

(7) SGK Primi İşçi Hissesi Desteği: Söz konusu yatırımlar kapsamında sağlanan ilave istihdam için ödenmesi gereken sigorta primi işçi hissesinin asgarî ücrete tekabül eden kısmı 10 yıl süreyle T.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından karşılanır.

(8) Gelir Vergisi Stopaj Desteği: Söz konusu yatırımlar kapsamında sağlanan ilave istihdam için ödenmesi gereken gelir vergisi stopajının asgarî ücrete tekabül eden kısmı 10 yıl süreyle terkin edilir.

Bununla birlikte, aynı sistem kapsamında, Erzurum İli'nde yapılması plânlanan 500.000,00 TL ve üzeri sabit yatırım tutarlı yatırımlar, genel teşvik belgesi alma şartlarını taşımaları hâlinde, "KDV İstisnası" ve "Gümrük Muafiyeti" destek unsurlarından yararlanır.

3.4.2. T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) Destekleri

T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) uhdesinde hâlihazırda uygulanmakta olan "Yeni Girişimci Mali Destek Programı", "KOBİ Gelişim Mali Destek Programı" ve "İşbirliği-Güçbirliği Mali Destek Programı" kapsamında, Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yatırım yapmayı plânlayan gerçek ve tüzel kişilere gerekli şartları taşımaları hâlinde;

(1) 50.000,00 TL'si hibe, 100.000,00 TL'si faizsiz kredi olacak şekilde, toplamda 150.000,00 TL'lik yeni girişimci desteği,

(2) 300.000,00 TL'si hibe, 700.000,00 TL'si faizsiz kredi olacak şekilde, toplamda 1.000.000,00 TL'lik KOBİ gelişim desteği,

(3) Kümelenmeyi seçen en az 5 firmadan meydana gelen oluşumlara, 300.000,00 TL'si hibe, 700.000,00 TL'si faizsiz kredi olacak şekilde, toplamda 1.000.000,00 TL'lik işbirliği-güçbirliği desteği verilmesi öngörülmektedir.

3.4.3. T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Destekleri

Erzurum İli'nde, Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yatırım yapmayı plânlayan yatırımcılara, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından verilmekte olan birçok destek bulunmaktadır. Bu destekler, maddeler hâlinde, kısaca şu şekilde özetlenebilir;

(1) Damızlık (Anaç) Koyun-Keçi Desteği: 25,00 TL/baş,

(2) Tiftik Desteği: Ürettiği tiftiği ilgili birlik veya kooperatiflere satan yetiştiricilere 27,00 TL/kg,

(3) Kırsal Alanda Tarıma Dayalı Yatırımların Desteklenmesi Programı: Hayvansal ürünlerin işlenmesi, paketlenmesi ve depolanması konusunda sadece ham derinin işlenmesine yönelik projelere ve günlük en fazla 20 baş hayvan kesim kapasiteli mezbahalara % 50 oranında hibe desteği,

(4) Hayvan Hastalık Tazminatı: Yerel Kıymet Takdir Komisyonlarınca belirlenen bedel kadar finansal destek,

(5) Çiğ Süt Desteği: Üretmiş olduğu çiğ sütü, ilgili Yönetmelik kapsamındaki süt işletmelerine satan ve bir hayvancılık örgütüne üye olan yetiştiricilere, koyun ve keçi sütüne farklı olmak üzere, Bakanlık tarafından belirlenen dönemler ve birim fiyatlar üzerinden destekleme ödemesi,

(6) Çoban İstihdam Desteği: 250 ve üzeri küçükbaş (koyun-keçi) anaç hayvan varlığına sahip işletmelere 5.000,00 TL destekleme ödemesi,

(7) Hayvan Gen Kaynakları Desteği: Morkaraman ırkı için 80,00 TL hayvan koruma desteği (ve ayrıca elit sürüde yavru için 70,00 TL, taban sürüde yavru için 40,00 TL halk elinde hayvan ıslahı desteği),

(8) Genç Çiftçi Desteği: 18-40 yaş arası girişimcilerin ve yatırımcıların küçükbaş hayvancılığa ilişkin projeleri için 30.000,00 TL'ye kadar hibe desteği.

3.4.4. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Destekleri

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından uygulanan destek programları kapsamında, Erzurum İli'nde yapılması plânlanan küçükbaş hayvancılık yatırımlarına (çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve et/süt ürünlerinin işlenmesine yönelik yatırımlara), gerekli şartları taşımaları hâlinde, toplam proje bütçesinin % 50'sine denk gelecek şekilde, 30.000,00 € ilâ 3.000.000,00 € arasında hibe desteği verilmesi öngörülmektedir.

3.4.5. Diğer Destekler

Yukarıda ana hatlarıyla belirtilen destek araçlarının yanı sıra, Erzurum İli'nde, Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yatırım yapmayı plânlayan yatırımcılara, Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin diğer kurumları/kuruluşları tarafından da çeşitli destekler verilmektedir.

Somutlaştırmak gerekirse, Türkiye İş Kurumu koordinasyonunda hâlihazırda yürütülen İşbaşı Eğitim Programı kapsamında, sektöre yatırım yapan yatırımcıların istihdam ettikleri çalışanların 3 aylık işveren maliyetleri (maaş, primler vs.), Türkiye Cumhuriyet Devleti tarafından karşılanmaktadır.

Bununla birlikte, geçmiş yıllardan hareketle, T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı ve T.C. DAP Bölgesel Kalkınma İdaresi gibi İdareler tarafından, özellikle hayvancılığa dayalı sanayi/imalat faaliyetleri ve projeleri alanında, çeşitli destek programlarına çıkabileceği öngörülmektedir.

3.5. Diğer Cazibe Unsurları

Erzurum İli'ni, Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yapılması plânlanan yatırımlar bağlamında farklı kılan diğer cazibe unsurlarını ise, maddeler hâlinde, kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

(1) 2014 verilerine göre, Erzurum İli'nde yetiştirilen koyunlardan 1.266,78 ton yapağı ve keçilerden 52,352 ton kıl üretilmektedir. Bu üretim miktarları, geleneksel kalın dokuma üretimi yapmayı düşünen gerçek ve tüzel kişiler için önemli bir yatırım fırsatı oluşturabilir.¹⁰

(2) İhracat potansiyeli ve katma değeri yüksek sanayi kollarından birisi olan deri sektörü, Türkiye Ekonomisi'ne son derece önemli katkıları olan bir sektördür. Bununla birlikte, günümüzde Türkiye, özellikle küçükbaş hayvan derisi işleme bakımından Dünya'daki önemli üreticilerden birisi konumundadır. Ancak, kesimi yapılan küçükbaş hayvan sayısı ham deri üretimi açısından yeterli olmadığından, Türkiye'de, 2013 yılında, toplamda 69,4 ton deri ithalatı gerçekleştirilmiştir. Bu miktar ise, Türkiye'nin önemli miktarda deri açığının olduğunu göstermektedir.¹¹ Erzurum İli, küçükbaş hayvan derisi bakımından, dericilik sektörüne hayvan varlığı ölçüsünde ham madde temin edebilecek imkâna sahiptir. Bu çerçevede belirtmek gerekir ki; kaliteli deri üretiminde, kuzu derisinin ayrı bir yeri vardır ve Erzurum İli'ndeki küçükbaş hayvancılık faaliyetleri kapsamında genç yaşta kesime gitme eğiliminin varlığı düşünüldüğünde, kesime konu hayvanlardan elde deriler, deri sektörüne girdi temini odaklı yatırımlar açısından önemli bir fırsat oluşturabilir.

¹⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>", 2017.

¹¹ "Türkiye Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Ürünleri Sektörleri Strateji Belgesi ve Eylem Plânı (2015-2018)", T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı/Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

(3) Günümüz Dünyası'nın popüler odak alanlarından bir tanesi de organik hayvancılıktır.¹² Organik hayvan yetiştiriciliği yapılmasına ilişkin şartlar dikkatle incelendiğinde, Erzurum İli'nin, özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu rahatlıkla görülmektedir. Çünkü, organik hayvancılık faaliyetleri olmazsa olmazı olan; konvansiyel yetiştiriciliğin ön plânda tutulması, tür ve ırk seçiminde yerel koşulların göz önüne alınması, genetik yapısı değiştirilmemiş, çevreye, iklim koşullarına ve hastalıklara dayanıklı hayvanların damızlık olarak kullanılması, hayvanların meralara veya açık hava gezinti alanlarına erişebilmesi ve bu bağlamda birim alan başına düşen hayvan sayısı, doğal aşının uygulanması, aynı türlerin bir arada tutulması, hayvanların giriş ve çıkışı ile tüm tedavi uygulamalarına ilişkin düzenli kayıtların tutulması gibi şartlar¹³, Erzurum İli'nin küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapısına büyük ölçüde uygunluk göstermektedir. Organik ürün sertifikasyonu çalışmaları ile desteklenecek olan Erzurum İli küçükbaş hayvan yetiştiriciliği faaliyetlerinin mevcut ve potansiyel yatırımlar açısından önemli avantajlar sunduğu söylenebilir.

(4) Erzurum İli'nde mevcut Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiricileri Birliği'nin aktif bir birlik olması; İl'de canlı hayvan borsası kurulması, paydaşlar arasında kümelenme çalışmalarının gerçekleştirilmesi, sürdürülebilir ıslah projelerinin uygulanabilmesi ve yereldeki yetiştiriciler ile yatırımcıların karşılıklı menfaatlerinin korunduğu sözleşmeli tarım modellerinin oluşturulmasına büyük ölçüde katkı sunabilir.

(5) Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Erzurum İli'nde, küçükbaş hayvanlarda görülen hastalıkların, et ve süt sığırlarına nazaran daha az olduğu bilinen bir gerçektir. Bu gerçeğin sahadaki karşılığı ise, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği kapsamındaki sağlık giderleri ile hastalık ve ölümlerden kaynaklanan ekonomik giderlerin büyükbaş hayvan yetiştiriciliği kapsamındaki bu tarz giderlere kıyasla daha az olmasıdır. Bu durum ise, Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yapılması plânlanan yatırımları kârlı kılması muhtemel bir diğer faktördür.

(6) Erzurum İli'nde, birisi Et ve Süt Kurumu'na, birisi ise Erzurum Büyükşehir Belediyesi'ne ait olmak üzere, toplamda 3 adet et işleme tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerin

¹² Bu durumun sebepleri olarak; organik hayvancılık faaliyetleri kapsamında elde edilen ürünlerin daha sağlıklı olduğunun bilinmesi, dolayısıyla bu ürünlerin pazarda normalden daha yüksek fiyatlar üzerinden kolaylıkla alıcı bulabilmesi gösterilebilir.

¹³ "Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırım Alanları Rehberi", T.C. Erzurum İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Erzurum, 2016.

günlük kapasitesi ise yaklaşık 5000 başın üzerinde olup söz konusu tesisler hâlihazırda yaklaşık % 10-20 kapasitede çalışmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Erzurum İli'nde, Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yapılması plânlanan yatırımlar bağlamında küçükbaş hayvan kesimi ve işlenmesi açısından herhangi bir sıkıntı yaşanmayacağı rahatlıkla söylenebilir.

(7) Türkiye'de sürekli artmakta olan et ve süt fiyatları ise, Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yapılması plânlanan yatırımları cazip kılan yapısal bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. ERZURUM İLİ'NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ'NÜ İLGİLENDİREN YOL HARİTALARINDAKİ TESPİTLER: TECRÜBE NE SÖYLÜYOR?

Erzurum İli'nin kalkınması anlamında birer yol haritası niteliğinde olan belgelerde yer alan ve İl'de yapılması plânlanan hayvancılık (küçükbaş hayvancılık) yatırımlarını ilgilendiren tespitlere, bu çalışma kapsamında ayrı bir başlık altında değinmenin yerinde olacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda paylaşılmasında yarar görülen tespitler ise şu şekildedir:

4.1. Türkiye Cumhuriyeti Onuncu Kalkınma Plânı (2014-2018)

Türkiye Cumhuriyeti Onuncu Kalkınma Plânı (2014-2018)'nda yer alan ve küçükbaş hayvancılık sektörünü ilgilendiren iki ana hedef/politika şu şekildedir:

(1) Hayvancılıkta etçi tip sığır ve koyun yetiştiriciliğinin geliştirilmesine ağırlık verilecek, bölgesel programların uygulanmasına devam edilecektir.

(2) Tarım ve sanayi işletmelerinin işbirliği ve entegrasyonu sağlanacak, yerel ve geleneksel ürünlerin katma değeri ve ihracata katkısı artırılacaktır.

4.2. Türkiye Cumhuriyeti Onuncu Kalkınma Plânı Hayvancılık Özel İhtisas Raporu (2013)

Türkiye Cumhuriyeti Onuncu Kalkınma Plânı Hayvancılık Özel İhtisas Raporu'nda küçükbaş hayvancılık sektörüne yönelik olarak ortaya konulan tespitler şu şekildedir:

(1) Kırmızı et açığının kapatılabilmesi amacıyla hayvancılık politikalarında küçükbaş et üretimi ve tüketiminin artırılmasına ağırlık verilerek kırmızı et üretiminde sığıra olan bağımlılığın azaltılması,

(2) Aile tipi (geçimlik/yarı-geçimlik) küçükbaş hayvancılık işletmelerinin örgütlenme çatısı altında birleştirilerek kırsal kalkınmaya katkı sunmasının sağlanması,

(3) Küçükbaş hayvancılık sektöründe et üretiminin artırılması amacıyla kullanma melezlemesi altyapısının oluşturulması ve yaygınlaştırılması,

(4) Küçükbaş hayvancılıkta gerekli altyapı çalışmalarının yapılması sùretiyle yerinde kesimin desteklenmesi ve bölgesel tarımsal sanayinin gelişiminin teşvik edilmesi.

4.3. TRA 1 Düzey 2 Bölgesi Plânı (2014-2023)

Erzurum, Erzincan ve Bayburt İllerini, Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaştırmak amacıyla hazırlanan TRA 1 Düzey 2 Bölgesi Plânı (2014-2023)'nda hayvancılık sektörüne ilişkin olarak yer alan tespitler şu şekildedir:

(1) TRA 1 Düzey 2 Bölgesi için, kalkınma anlamında motor görevi üstlenmesi muhtemel tüm sektörleri destekleyecek sektör, ilk etapta, hayvancılık sektörüdür.

(2) TRA 1 Düzey 2 Bölgesi, iklim özellikleri, bitki çeşitliliği ve yüksek rakımı ile turizm ve hayvancılık faaliyetleri için önemli bir potansiyele sahiptir ve yatırımcılara büyük fırsatlar sunmaktadır.

(3) Kirlenmemiş su ve toprak kaynaklarına sahip TRA 1 Düzey 2 Bölgesi'nin coğrafi özellikleri, organik tarım ve hayvancılık faaliyetleri için uygundur.

Bununla birlikte, söz konusu plânda, *"Modern Hayvancılık Uygulamalarının Yaygınlaştırılması"* ve *"Hayvansal Üretimde Teknik Altyapının Oluşturulması"* başlıklı tedbirler kapsamında ortaya konulan tespitler kısaca şu şekildedir:

- Mevcut hayvan barınaklarının modernize edilmesi,
- Hayvan hastalıklarına karşı daha etkin bir mücadele yapılması,
- Canlı hayvan pazarlarının kurulması,
- Mera ıslahı çalışmalarının yapılması,
- Üretim yapılan alanın şartlarına uygun hayvan ırklarının yaygınlaştırılması,
- Alternatif ürün arzı, kapalı yaylacılık, mandacılık gibi yenilikçi uygulamaların yaygınlaştırılması,
- Mevcut işletmelerin kurumsallaşma, markalaşma, pazarlama ve Ar-Ge konularında geliştirilmesi,
- Modern organize hayvancılık bölgelerinin oluşturulması,
- Hayvansal ürünlerin işleme, paketlenme ve ürün marka tescilinin yapılması,

- Mevcut üreticilerin kapasitelerinin artırılması ve üretilen ürün çeşitliliğinin artırılması,
- Süt toplama, nakil ve depolama ekipmanları, canlı hayvan kesimhaneleri gibi hammaddenin bozulmadan standartlar dâhilinde toplanacağı ve işleme merkezlerine ulaştırılacağı altyapının sağlanması.

4.4. TRA 1 Düzey 2 Bölgesi İlçeler Raporu (2013)

Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinin ilçelerindeki mevcut durumun tespiti amacıyla oluşturulan *“TRA 1 Düzey 2 Bölgesi İlçeler Raporu (2013)”* isimli raporun hazırlık çalışmaları kapsamında, Erzurum İli’ndeki 20 İlçede gerçekleştirilen çalıştayların tamamına yakınında, *“küçükbaş hayvancılık”* katılımcılar tarafından en önemli potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda raporda yer alan genel tespit ise şu şekildedir: *“Çayır mera varlığı açısından bölgenin iyi durumda olması ve bölgedeki yüksek sayıda koyun-keçi varlığı nedeniyle, süt üretimindeki payı da düşünülerek, bölgede küçükbaş hayvancılık geliştirilebilir.”*

4.5. Erzurum İli Potansiyel Yatırım Alanları Araştırması (2017)

Erzurum İli Potansiyel Yatırım Alanları Araştırması isimli çalışma kapsamında, Erzurum İli Küçükbaş Hayvancılık Sektörü’ne ilişkin olarak yapılan tespitler özetle şu şekildedir:

(1) Erzurum İli’nde iklim ve ekolojik koşulların bitkisel tarım üretimini sınırlaması, rakımın yüksekliği, yem bitkisi üretiminin yapılması, geniş çayır-mera alanları ve bitki florasının zenginliği, doğal su kaynakları, hayvancılık kültürünün varlığı, çoğunlukla mera hayvancılığının yapılması ve hayvancılık içinde de küçükbaş hayvancılık için uygun bir zemin oluşturmaktadır.

(2) Erzurum İli’nin yem bitkisi üretim potansiyelinin yüksek olması ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde maliyetlerin % 70’inin yem girdilerinden oluşması, Erzurum İli’nde küçükbaş hayvancılık besi faaliyetleri açısından uygun bir ortam oluşturmaktadır.

(3) Erzurum İli’nde her yönüyle avantajlı olan hayvancılık faaliyetleri, özellikle yem bitkisini de kendisi üretecek entegre büyük işletmeler olarak kurulacak tesislerde yapılırsa, önemli ve kârlı bir yatırım olacaktır.

Erzurum İli Potansiyel Yatırım Alanları Araştırması isimli çalışma kapsamında, Uzmanlar tarafından bilimsel değerlendirme yöntemleri ile belirlenen A Grubu Yatırım Alanları içerisinde, küçükbaş hayvancılık yatırımları da bulunmaktadır.

NACE Revize 2 Kodu	Tanım
A	TARIM, ORMANCILIK VE BALIKÇILIK
01.45	Koyun ve keçi yetiştiriciliği
01.49	Diğer hayvan yetiştiriciliği
01.5	Karma çiftçilik
01.50	Karma çiftçilik

Aynı çalışma kapsamında, et ve süt yönlü koyun ve keçi yetiştiriciliği için ortaya konan yatırım yapılabilirlik tablosu şu şekildedir:

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	01.45-Koyun ve Keçi Yetiştiriciliği (Et, Süt)	
		Puan	Faktör Puanı
1. İklim Koşulları	2	9	18
2 Pazar Olanakları	3	8	24
3. Hammadde ve Yardımcı Malzeme Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
4. Ulaşım Alt Yapısı ve Taşıma Olanakları	2	9	18
5. Direkt İşgücü Temini	2	8	16
6. Enerji ve Su Olanakları	1	8	8
7. Tarımsal Fiziki Alt Yapı	3	8	24

8. Yatırımın Yöredeki Sosyal ve Kültürel Çevreye Uygunluğu	1	9	9
9. Yatırım Teşvik Tedbirleri ve Destek Unsurları	2	8	16
10. Sürdürülebilir Yenilikçilik Olanakları*	2	8	16
11. Sabit Yatırım Tutarı ve İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
12. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	3	9	27
Toplam Faktör Puanı		208	
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		A	

4.6. Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırımlar Rehberi (2016)

Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırımlar Rehberi isimli çalışma kapsamında, Erzurum İli Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne ilişkin olarak yapılan tespitler özetle şu şekildedir:

(1) Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve buna bağlı olarak yatırım imkânları dikkate alındığında, Erzurum İli'nin çok sayıda güçlü yönlerinin olduğu ve buna bağlı olarak da yatırımcılara önemli fırsatlar sunabileceği değerlendirilmektedir.

(2) Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nün geliştirilmesi ve yatırımcılar açısından bütün yönleriyle değerlendirilmesi için, özel sektör temsilcileri (firmalar/işletmeler), devlet kurumları/kuruluşları, birlikler, borsalar ve yetiştiriciler gibi paydaşların işbirliğinde önyargısız bir şekilde kısa ve uzun vadeli hedeflerin belirlenmesi ve bu hedefler ulaşabilmek için plân ve projelerin geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

(3) Erzurum İli'nde yaygın olarak yetiştirilen "Morkaraman" koyunu ırkı, il'de besi yönlü küçükbaş hayvan yetiştiriciliği anlamında ideal bir ırk konumundadır. Erzurum İli'nin mevcut hayvan varlığı, yetiştirici potansiyeli, çayır-mera alanları ve pazar şartları dikkate alındığında, kısa ve orta vadede, bu ırkın mevcut sayısının plânlı bir şekilde artırılmasının yerinde olacağı söylenebilir. Uzun vadede ise, mevcut ırkın verim potansiyelini artırmak amacıyla çeşitli yetiştirme sistemlerinin ve programlarının (bakım, besleme, ıslah vb.) uygulanmasına gidilmelidir.

(4) Son zamanlarda kuzu/toklu etine olan talebin artması ve Erzurum İli'nin kuzu/toklu yetiştirme potansiyeli ve eğilimi, il'in bu pazarda çok daha fazla yer alabileceğini

göstermektedir. İyi bir plânlamayla, yıllık damızlık hayvan ve pazarlanabilir koyun sayısı artırılmak sûretiyle bu pazardaki yatırımcıların dikkati çekilebilir.

(5) Küçükbaş hayvan ürünlerinin tüketiminin yaygınlaştırılması ve bu bağlamda tüketiciler nezdinde ağız tadının oluşturulması amacıyla, besin tüketimi yüksek olan çeşitli kurumların/kuruluşların yemekhanelerinin menülerinde küçükbaş hayvan ürünlerine de yer verilmesi çeşitli yollarla teşvik edilmelidir.

(6) Her sektörde olduğu gibi, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve işlenmesi sektöründe de iyi bir pazar bulabilmesi için, sermaye ve emeğin iyi değerlendirilmesi, ürünün tüketiciye ve yatırımcıya bütün yönleriyle tanıtılması ve marka değeri oluşturulması amacıyla çeşitli reklam araçlarının kullanılmasına yoluna gidilmelidir.

(7) Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği sorunlarının tespiti ve çözümü için iyi tasarlanmış kırsal kalkınma modelleri ve programları geliştirilecek politikalar üretilmeli, bu politikalar sosyal gerçekler ve verimlilik üzerine inşa edilmeli, ulusal ve bölgesel bazlı koyunculuk politikalar benimsenmeli, damızlık üretim merkezleri oluşturulmalı, fiyat oluşumunda etkin müdahale mekanizması kurulmalı, sektördeki bütün paydaşların yetiştiricilik, ıslah, ürün değerlendirme ve pazarlama konularında örgütlenmesi teşvik edilmeli, teşvik ve kredi uygulamaların kapsamı genişletilmelidir.

4.7. Tarım, Gıda ve Hayvancılık 2023 Vizyonu Çalıştayları (2014)

Türkiye'yi 2023 hedeflerine taşıyacak gıda, tarım ve hayvancılık stratejilerinin belirlendiği *"Tarım, Gıda ve Hayvancılık 2023 Vizyonu Çalıştayları"* kapsamında gerçekleştirilen *"Et, Süt ve Su Ürünleri, Perspektif 2023"*, *"Tarımsal Desteklemede Yeni Modeller"* ve *"Tarımsal Üretim ve Pazarlamada Yeni Perspektifler"* isimli oturumlar çerçevesinde ortaya konulan ve küçükbaş hayvancılık sektörünü de ilgilendiren tespitler kısaca şu şekildedir:

(1) Et ve süt sektörünün rekabet edilebilirlik açısından en önemli problemi olan düşük verimliliğin ortadan kaldırılması için son yıllarda önem verilen ıslah çalışmaları, daha etkin ve kısa zamanda sonuç alabilecek şekilde yeniden tasarlanmalıdır.

(2) Yöresel ürün çeşitliliği ulusal piyasaya yansıtılmalı, özellikle süt ürünlerinin standardizasyonu, geleneksel işleme, markalaşma ve coğrafi işaretleme uygulamalarının yaygınlaştırılması konusunda politikalar oluşturulmalı ve yürütülmelidir.

(3) Tarımsal destekleme mevzuatları birleştirilmeli, tarımsal desteklemeler “değer zinciri sistem veya etki analizi” gibi değerlendirmelere göre yapılmalıdır.

(4) Dünya’daki gelişmeler ve Türkiye’nin ihtiyaçları dikkate alınarak, tarımdaki üreticilerin örgütlenmesinde tek bir yasal mevzuat oluşturulmalı, tarımsal desteklemeler üreticilere örgütleri aracılığıyla sağlanmalı, tarımsal girdilerin temini, ürünlerin pazarlanması ve üreticilere teknik hizmetlerin sunulması bağlamında ilgili örgütler etkin hale getirilmelidir.

(5) Devlet ve özel sektörün tarımsal Ar-Ge konularına daha fazla kaynak ayırması ve Ar-Ge desteklerinin çeşitlendirilmesi sağlanmalıdır.

(6) Hayvancılık ürünleri bağlamındaki iç ve dış pazar isteklerinin belirlenebileceği bir altyapı oluşturulmalı, Ar-Ge merkezleri kurularak katma değeri yüksek ve markalı ürünler üretilmeli, mevcut pazarlarda pazar payının artırılması ve yeni pazarlara girilmesi sağlanmalı, hayvansal ürünlerin pazarlanması çerçevesindeki tanıtım faaliyetleri artırılmalı/ çeşitlendirilmeli ve sektörün ürünlerinin doğrudan tüketici ve sanayiye ulaştırılacağı sistemler oluşturulmalıdır.

(7) Hayvan yetiştiriciliği ve hayvansal üretim konusunda, iç ve dış pazarın istekleri doğrultusunda verim ve kalite artırılmalı, bu kapsamda, tarımsal girdiler ve yeni teknolojiler etkin şekilde kullanılmalı, kalite sertifikasyonuna ilişkin belgelendirme sistemleri inşa edilmelidir.

5. ERZURUM İLİ’NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ YATIRIMLARI İÇİN HAYVAN IRKI ÖNERİLERİ: PEKİ AMA HANGİSİ?

Erzurum İli’ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü faaliyetleri kapsamında öne çıkan küçükbaş hayvan ırkları; besi hayvancılığı için vazgeçilemez olarak “Morkaraman” ırkı, süt hayvancılığı bağlamında ise, “Kıl Keçisi”¹⁴ ırkıdır. Söz konusu ırklara kısaca değinmek gerekirse;

5.1. Morkaraman ırkı

“Morkaraman” ırkı koyun, Türkiye’de yetiştirilen yerli koyun ırkları içerisinde sayı bakımından 2. sırada yer alan, et verimi öncelikli ve yağlı kuyruklu bir koyun ırkıdır. Bu ırkın genel özellikleri arasında; sağlam ve iri yapılı olması, vücut örtü renginin kızıldan mora kadar değişmesi, sürü ve analık içgüdüünün ve yürüme yeteneğinin yüksek olması, sevk ve

¹⁴ “Kıl Keçisi”; İl’de, “Kara Keçi”, “Kemer Keçisi”, “Ovit Keçisi” gibi farklı isimlerle de adlandırılmaktadır.

idaresinin kolay olması, yaşama gücünün ve kötü çevre koşullarına adaptasyon yeteneğinin iyi olması, soğuğa karşı dayanıklı olması, uzun yol yürüme kapasitesinin bulunması, yağlı kuyruğunu uzun ve yetersiz kış beslenme döneminde enerji kaynağı olarak kullanabilmesi, yüksek rakımlı ve zayıf meraları dahi iyi değerlendirmesi ve kış aylarında normal bir besleme ile kapalı veya yarı açık ağıllarda barındırılabilmesidir. “Morkaraman” ırkı koyunların, yetiştirme alanlarında ortalama ergin canlı ağırlıkları koçlarda 50-90 kg, koyunlarda 40-60 kg, doğum ağırlıkları dişi kuzularda 3,5 kg, erkek kuzularda 3,9 kg, yapağı verimi hayvan başına ortalama 1,5-2 kg, 126 günlük laktasyon süresince ortalama süt verimi 60 kg ve damızlıkta kullanılma yaşı ortalama 18 aydır.¹⁵

Erzurum İli'nde 21.242 baş “Morkaraman” ırkı kuzuyla yürütülen “Morkaraman Koyun Irkının Halk Elinde Islahı” isimli proje kapsamında bahse konu ırk ile ilgili mevcut durum şu şekilde raporlanmıştır¹⁶:

(1) Kuzularda, mera başı dönemi ve mera sonu dönemi için sırasıyla, ortalama yaşama gücü oranı % 95,6 ve % 92,2; canlı ağırlıkları 21,4 kg ve 37,4 kg; günlük canlı ağırlık artışları ise 239 g ve 179 g olarak belirlenmiştir.

(2) Doğumlarını müteakiben normal bakım-besleme uygulandığında, büyüme periyodundan da yararlanan kuzuların mevcut meraları otlama süresi boyunca iyi değerlendirebildiği tespit edilmiştir.

¹⁵ “Türkiye Evcil Genetik Kaynakları Tanıtım Kataloğu”, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

¹⁶ “Morkaraman Koyun Irkının Halk Elinde Islahı Sonuç Raporu”, Kopuzlu S.ve Ark. (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü/Proje No: TAGEM/06/08/01/01), Erzurum, 2011.

(3) Kuzuların büyük çoğunluğunun kış besisi gerekmeden kasaplık kondisyona ulaşarak kesime sevk edilebildiği ortaya konulmuştur.

5.2. Kıl Keçisi Irkı

Halk arasında yaygın olarak “Kara Keçi” olarak bilinen “Kıl Keçisi” ırkı, Anadolu Coğrafyası’nın her türlü iklim ve arazi koşullarına adapte olmuş, kötü bakım ve besleme koşullarında rahatlıkla yetiştirilebilen, sağlam vücut yapılı, hastalıklara karşı dirençli, sıcak ve soğuğa karşı dayanıklı bir ırktır. “Kıl Keçisi” ırkı, bitki örtüsü bakımından yoksul olan meralardan son derece iyi faydalanabilen, yürüme yeteneği iyi, meyilli ve kayalık araziye iyi tırmanabilen bir keçi ırkıdır. Ergin canlı ağırlığı, 45 ilâ 90 kg arasında değişmekte olan “Kıl Keçisi” ırkının laktasyon süresi 170-190 gün, laktasyon süt verimi ortalama 95 kg, yavru (oğlak) verimi ise doğum başına ortalama 1,1’dir.¹⁷

Yüksek yağ oranından ötürü, kaliteli süt verimi son derece iyi olan “Kıl Keçisi” ırkı, özellikle İspir İlçesi’nde “Ovit Keçisi”, “İspir Keçisi” ve “Kemer Keçisi” adı altında yapılan süt yönlü yetiştiricilik kapsamında son derece iyi (keçi sütü: 30 TL/kg, keçi sütü tereyağı: 70 TL/kg) bir pazara sahiptir.

“Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırımlar Rehberi” ve “Erzurum İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Mevcut Durumu ve Potansiyeli” isimli çalışmalar kapsamında, bu iki ırk hakkında yapılan genel değerlendirmeler ise şu şekildedir:

¹⁷ “Türkiye Evcil Genetik Kaynakları Tanıtım Kataloğu”, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

(1) “Morkaraman” koyunu ve “Kıl Keçisi” ırklarının genel özellikleri dikkate alındığında, bu ırkların, Erzurum İli’nin ekolojik, ekonomik, sosyo-kültürel özellikleri ve bu ırkları uzun yıllardan beri tanımakla küçükbaş yetiştiriciliği yapmaya yatkın olma gibi yönleri ile örtüşmesi, bu ırklar üzerinden yapılacak yetiştiricilik bağlamında büyük avantajlar sağlamaktadır.

(2) Bu ırkların yetiştiriciliği kapsamında; bakım, besleme, mera ve sürü yönetiminin iyi yapılması, yetiştirilen hayvanların hareketlerinin takibi ile yetiştirici kayıtlarının sağlıklı bir şekilde tutulması, yetiştiricilerin koruyucu hekimliğe yeterince ve zamanında ulaşmasının sağlanması ve sürüler içerisinde ayıklama ve seleksiyon prensiplerinin standartlaştırılması ile birlikte, canlı ağırlık ve pazarlama yaşına gelecek küçükbaş hayvan sayısı artışına olumlu katkı sağlanacak, bu durum ise, işletmelerde üretim maliyetinin düşmesine, verimliliğin ve kârlılığın ise artmasını sağlayacaktır.

(3) Türkiye’de olduğu gibi Erzurum İli’nde de, özellikle çocukların ve yaşlıların beslenmesinde, (dondurma ve sütlü tatlı üretiminde kabul gören mineral maddeler ve proteinler bakımından zenginlik arz eden) keçi sütüne olan piyasa talebi, her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte, Erzurum İli’nde pastanecilik ve dondurma üretim sektörlerinde, ürün işleme ve ürün çeşitliliğini artırılması bağlamında belirli bir ivme kazanılmış olup marka değeri olan üretime geçilmeye başlamıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, bu sektörlerde keçi sütü üretmek, önemli bir fırsat alanı olarak görülmektedir.

(4) Yukarıda söz edilen sektörlerin ihtiyacını karşılamak, bu sektörleri geliştirmek ve yeni oluşan bu pazara girebilmek için kaliteli ve sürekli keçi sütü üretimi sağlanması zorunludur. İhtiyacı karşılamak amacıyla, Erzurum İli’nde özellikle entansif şartlarda sütçü keçi ırkı yetiştiriciliğine geçilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, diğer sütçü ırklara göre süt verimi, gelişme hızı, döl verimi yüksek olan ve pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yetiştiriciliği yapılan “Saanen Keçisi” ırkı yetiştiriciliği önerilebilir. Öte yanda, Erzurum İli’nde hâkim olan “Kıl Keçisi” ırkının süt verim potansiyellerinin artırılması için bu ve benzeri sütçü ırklarla melezleme çalışmaları da gerçekleştirilebilir.

Yukarıda değinilen ana ırkların yanı sıra, Erzurum İli’nde yetiştiriciliği yapılan/yapılabilecek olan diğer küçükbaş hayvan ırklarından da kısaca bahsetmek de yarar olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda; “Akkaraman” ırkı, “İvesi” ırkı, “Tuj” ırkı ve “Hemşin” ırkına aşağıda kısaca yer verilmiştir.

5.3. Akkaraman Irkı

Yerli bir koyun ırkı olan “Akkaraman”, kötü çevre şartlarına ve hastalıklara dayanıklıdır. Sağlam yapılı ve kanaatkârdır. Yetersiz bakım besleme, farklı ve değişken iklim koşullarında yaşayabilir. Yağlı kuyruklu oluşu nedeniyle yetersiz besleme dönemlerinde yaşama gücü yüksektir. Yerli ırklar içerisinde en uysal olanıdır, sevk ve idaresi kolaydır. Sürü ve analık içgüdüğü iyidir. Uzun yol yürüyüşlerine dayanıklıdır. Fakir meralardan yararlanma yeteneği yüksektir.

Canlı ağırlığı ortalama 40-50 kg olan “Akkaraman” ırkının laktasyon süresi 140-150 gün, laktasyon süt verimi 40-55 kg, ikiz doğum oranı ise yaklaşık olarak % 5'tir.¹⁸

5.4. İvesi Irkı

Yerli bir ırk olan “İvesi” ırkının, değişik çevrelere (iklim ve bitki örtüsü anlamında) uyum sağlama yeteneği yüksektir ve sürü içgüdüğü gelişmiştir. “İvesi” ırkı, süt verimliliği anlamında diğer koyun ırklarından üstün bir ırk olarak kabul edilmektedir. Bu ırk, sıcak ve kurak iklim hayvanı olmakla birlikte, değişik çevre koşullarına adaptasyon yeteneği iyi olan ve Erzurum İli'nin soğuk karasal iklim koşullarında bile başarıyla yetiştirilebilen bir koyun ırkıdır.

¹⁸ “Türkiye Evcil Genetik Kaynakları Tanıtım Kataloğu”, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Canlı ağırlığı, dişilerde ortalama 50 kg, erkeklerde ise 74 kg olan “İvesi” ırkının laktasyon süresi 185 gün, laktasyon süt verimi 172 kg, kuzu verimi ise doğum başına ortalama 1,1 yavrudur.¹⁹

5.5. Tuj İrki

Sürü ve analık içgüdüsünün ile yürüme yeteneğinin iyi olmasının yanı sıra, yapağısı incelik ve uzunluk bakımından iyi bir örnek olan Kars ve Ardahan Yöresi'nin karakteristik koyun ırkı “Tuj”; dağlık, yüksek rakımlı ve engebeli arazi şartlarına sahip bölgelerde yetiştirilir ve meraları son derece değerlendirebilen bir koyun ırkıdır.

¹⁹ “Türkiye Evcil Genetik Kaynakları Tanıtım Kataloğu”, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Canlı ağırlığı, dişilerde ortalama 50 kg, erkeklerde ise 74 kg olan “Tuj” ırkının laktasyon süresi 124 gün, laktasyon süt verimi 45 kg, yapağı verimi ortalama 2-2,5 kg, kuzu verimi ise doğum başına ortalama 1,2 yavrudur.²⁰

5.6. Hemşin Irkı

Yerli ırklar içerisinde en uzun kuyruk yapısına sahip olan, engebeli ve kayalık bölgelerde yürüme ve tırmanma yeteneği son derece iyi olan, yüksek rakımlı ve fakir meraları çok iyi değerlendirebilen, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin karakteristik ırkı olan “Hemşin” ırkının; dayanıklılık, yaşama gücü ve kötü çevre koşullarına adaptasyon yeteneği yüksek olmakla birlikte, analık ve sürü içgüdüğü de iyidir.

Canlı ağırlığı, dişilerde ortalama 55-60 kg, erkeklerde ise 65-70 kg olan “Hemşin” ırkının laktasyon süresi 135-170 gün, laktasyon süt verimi 110 kg, yapağı verimi ortalama 1,7 kg, kuzu verimi ise doğum başına ortalama 1,1 yavrudur.²¹

Erzurum İli'nde, küçükbaş hayvan ıslahı, yeni tip üretme ve melezleştirme çalışmaları kapsamında ön plâna çıkan iki yabancı ırk, besi yönlü yetiştiricilikte “Romanov” koyu ırkı, süt yönlü yetiştiricilikte ise “Saanen” keçi ırkıdır. Bu ırklar ile ilgili olarak kısa bir bilgilendirmede

²⁰ “Türkiye Evcil Genetik Kaynakları Tanıtım Kataloğu”, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

²¹ “Türkiye Evcil Genetik Kaynakları Tanıtım Kataloğu”, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

bulunmanın, sektöre yatırım yapmak isteyenler için olumlu katkılarının olabileceği değerlendirilmektedir.

5.7. Saanen Keçisi Irkı

Süt ve süt ürünlerine yönelik küçükbaş hayvancılık faaliyetleri kapsamında “Saanen” ırkına ayrıca değinmekte yarar görülmektedir. Anavatanı İsviçre olan ve kraliçe süt keçisi olarak da bilinen “Saanen” ırkı, dünyanın en verimli süt keçisi ırklarından birisidir.

Saf “Saanen” ırkı, anavatanı olan Dağlık Saanen Bölgesi’nin (İsviçre/Bern) sert iklim özelliklerinden ötürü sağlam yapılı bir hayvan ırkıdır. “Saanen” ırkı, sakın yaratılışlı bir keçi ırkıdır. Saanen süt keçilerinin en büyük özelliği, sağım yetenekleri ve sütçü karakterleridir. Sürü uyumları çok iyi olan “Saanen” keçileri son derece doğurgan hayvanlardır.

Zeki karakterli, sağlam yapılı ve dirençli hayvanlar olan “Saanen” keçileri, sarp yerlere tırmanma ve hafif yükleri taşıma yeteneklerinden ötürü yer yer taşımacılık faaliyetlerinde de kullanılmaktadır. Ergin canlı ağırlığı ortalama 50-55 kg olan “Saanen Keçisi” ırkının laktasyon süresi 250-300 gün, laktasyon süt verimi 800-1000 kg, bir doğumdaki oğlak sayısı ise ortalama 1,8-1,9 yavrudur.²²

²² T.C. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Cemil TÖLÜ ile “Saanen Keçi Yetiştiriciliği” Üzerine Yapılan Rapor, <http://www.comu.edu.tr/haber-9448.html>, Çanakkale, 2013.

5.8. Romanov Irkı

Anavatanı Rusya Federasyonu olan “Romanov” koyun ırkı²³; kanaatkâr, sıcağa, soğuğa ve iklim değişikliklerine karşı dayanıklı, yağsız kuyruklu, orta cüsseli, eti oldukça lezzetli olan bir ırktır. Yılda iki kez gebe kalabilen ve mevsime bağlı kızgınlık göstermeyen “Romanov” ırkı, yılın her döneminde çiftleştirilebilmesinden ve üçüz-dördüz (hatta beşiz-altız) yavru doğurabilmesinden ötürü, günümüzde koyun eti üretimi bağlamında (özellikle melezleştirme çalışmaları için) tercih edilen ırklardan bir tanesidir. Ergin canlı ağırlığı, erkeklerde 55-80 kg, dişilerde ise 40-50 kg civarında olan Romanov Irkı'nın 8-9 aylık kuzularda kesim ağırlığı ortalama olarak 35 kg'dır. Bu ırkın en önemli özelliği, yüksek döl verimidir. Somutlaştırmak gerekirse, “Romanov” ırkında, doğuran her 100 koyundan, ortalama 200-300 kuzu alınabilmektedir. Irk, bu özelliğinden ötürü, Dünya'nın birçok ülkesinde melezleme çalışmalarında kullanılmakta ve bu anlamda başarılı sonuçlar alınmaktadır. Dünya'da “Kuzu Makinesi (Lamb Machine)” olarak da tanımlanan “Romanov” ırkı, her mevsimde çiftleştirilebilmesi sebebiyle, koyun sütü üretiminin mevsimlere dağılımını mümkün kılmakta ve yıllara göre değişen kurbanlık ihtiyacını karşılanması (kuzu eti pazarında görülen darlığın giderilmesi) konusunda önemli bir rol üstlenmektedir.

²³ “Romanov” koyun ırkına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. “<http://www.turkbesi.com>” ve “<http://www.ciftlikdergisi.com.tr>” uzantılı web sayfalarında söz konusu ırka ilişkin olarak yapılan haberler ve paylaşılan bilimsel çalışmalar.

Bununla birlikte, özellikle küçükbaş hayvan piyasasındaki aracılardan bilimsel temelden yoksun ticarî pazarlama tekniklerinden ötürü, günümüzde Türkiye'deki yetiştiriciler arasında son derece popüler olan bu ırkın, Erzurum İli'ne adaptasyonunun ve başta "Morkaraman" olmak üzere il'deki ana koyun ırklarının yavru veriminin arttırılmasına yönelik melezleştirme çalışmaları kapsamındaki katkılarının, beklenen düzeyde olduğu söylenemez.²⁴

Gelinen noktada, "Romanov" koyun ırkının, özellikle entansif hayvancılık faaliyetleri kapsamında, son derece iyi tasarlanmış barınaklarda, emzirmeye ilişkin dezavantajların minimuma indirildiği sistemler dâhilinde yetiştirilmesi ve melezleme çalışmalarında modern çiftleştirme tekniklerinin kullanılması durumunda, bu ırktan olumlu anlamda yararlanılabileceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, özellikle, literatürde "Anadolu Romanov"²⁵ olarak isimlendirilen yeni tip koyun ırkına ilişkin tecrübeden yararlanılabileceği düşünülmektedir.

5.9. Anadolu Romanov (Anarom) ırkı

"Anadolu Romanov" koyun ırkı, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü tarafından gerçekleştirilen "Romanov" koyun ırkına dayalı ıslah projeleri ile elde edilen, döl verimi yüksek, hastalıklara dayanıklı, kültür ırkı melez bir genotiptir. Bu ırkın geliştirilme çalışmaları kapsamında, % 50 Romanov X % 50 Yerli ırk melezlemesi gerçekleştirilmiştir. Bu melezleştirme çalışmaları sonucunda ise, birinci yaş içerisinde yavru veren, doğumda yavru sayısı % 180-220 oranında olan ve 2 yılda 3 kez kuzulayabilen yeni bir tip oluşturulmuştur ve bu yolla saf "Romanov" koyun ırkının; zayıf karkas konformasyonu, çok yüksek olan kuzulama oranının kuzu büyüme-gelişme hızını ve yasama gücünü düşürmesi, saf ırk olmasından ötürü hastalıklara dayanıklı olamaması gibi kusurlu özellikleri bertaraf edilmiştir.

"Anadolu Romanov" koyun ırkı, Türkiye'de bölge sınırlaması olmaksızın, Akdeniz'den Karadeniz'e, İç ve Batı Anadolu'dan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada yetiştirilebilmektedir. "Anadolu Romanov" koyun ırkı yetiştiriciliği bağlamındaki coğrafya avantajı, saf "Romanov" koyun ırkının üstün adaptasyon kabiliyeti ile sağlanırken; hastalıklara

²⁴ "Romanov" koyun ırkının kısa ön bacaklarından ötürü, Erzurum İli'nin engebeli çayır-mera alanlarına uyum sağlayamadığı, ırkın yağ oranı az olan kuyruk yapısının kapalı veya yarı açık ağıllarda geçirilen uzun süreli kış aylarında hayvanın enerji ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığı ve çoklu doğum neticesinde doğum ağırlıkları düşük (bununla birlikte iki uçlu tek memeden beslenmesi mümkün olmayan) çok sayıda yavruyu canlı tutmanın zor olduğu, saha ve uygulama tecrübesinin geri dönüşleri olarak ifade edilebilir.

²⁵ Bu yeni tip koyun ırkı, uygulamada "Anarom" koyun ırkı olarak da isimlendirilmektedir.

dayanıklılık güçlü karkas konformasyonu yüksek büyüme hızı ve yaşam gücü avantajları ise, melezleştirme çalışmaları kapsamındaki yerli ırkların katkısıyla sağlanmaktadır.

6. ERZURUM İLİ'NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ YATIRIMLARI BAĞLAMINDA İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ: DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE ÖNCÜ MODELLER NELER?

Çalışmanın bu bölümünde, mevcut ve potansiyel yatırımcılar için yararlı olabileceği düşünülen iyi uygulama örneklerine ilişkin tespit ve değerlendirmelere maddeler hâlinde kısaca yer verilmesi planlanmaktadır.

6.1. Dünya'da Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetlerinde Marka Olmuş Ülkeler

Dünya'da, ekonomik katma değere dönüştürülmüş küçükbaş hayvancılık faaliyetleri açısından marka olmuş ülkeler; Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada'dır.

Söz konusu ülkelerin karakteristik özelliklerine uygun sürdürülebilir politikalar aracılığıyla inşa ettiği sistemlerin öne çıkan özellikleri ise şu şekilde özetlenebilir:

(1) Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada'da yürütülmekte olan küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin ortak noktalarından ilki, sektördeki güçlü kümelenme (kooperatifler ve federasyonlar aracılığıyla) olgusudur.²⁶

²⁶ Bu konuda Kanada'daki "Canadian Sheep Federation" modeli incelenebilir.

(2) Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada'da yürütülmekte olan küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin ortak noktalarından ikincisi, sektörde Ar-Ge (verimlilik, hayvan hastalıkları ile mücadele vb. konularda) çalışmalara büyük önem verilmesi ve bu durumun bir sonucu olarak da birçok ortak araştırma merkezinin kurulmuş olmasıdır. ²⁷

(3) Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada'da yürütülmekte olan küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin ortak noktalarından üçüncüsü ise, sektördeki faaliyetlerin küçük aile işletmelerinden ziyade, ticarete ve özellikle ihracata dönük modeller üzerinden yürütülmesidir. ²⁸

6.2. Türkiye'de Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetlerinde Marka Değeri Oluşturan İyi Uygulama Örnekleri

Türkiye'de, ekonomik katma değere dönüştürülmüş küçükbaş hayvancılık faaliyetleri bağlamında iyi uygulama örneği olarak öne çıkan faaliyetlerden bazılarını aşağıda kısaca yer verilmiştir.

(1) İzmir'de kendi tüketeyeceği kadar keçi-koyun peyniri üretmek amacıyla yatırıma başlayan Seferihisarlı İşadamı Özer TÜRER tarafından kurulan ve günümüzde Türkiye'nin en büyük "küçükbaş hayvan çiftliği" olarak nitelendirilen, 3000 baş kapasiteli yetiştirme ve ürün işleme modeli.

(2) Bursa'da "süt fabrikası" olarak nitelendirdiği Saanen Keçilerinin yetiştiriciliğini yapmakta olan İnegöllü Girişimci Mesut ÖZLÜ tarafından uygulanan yetiştiricilik modeli.

(3) Yozgat'ta 60 bin TL sermaye ile 6 milyon TL'lik yatırıma ulaşan Yenipazarlı Mustafa ÖZER tarafından uygulanan süt odaklı model.

(4) Rize'de 6 yıl önce 60 baş hayvan ile başladığı küçükbaş hayvan yetiştiriciliği faaliyetini bugün itibarıyla 2.500 baş hayvandan oluşan besi odaklı bir yatırıma dönüştüren Çamlıhemşinli Orhan ÇIRAKOĞLU tarafından uygulanan model.

²⁷ Bu konuda Avustralya'daki "Cooperative Research Center" ve Yeni Zelanda'daki "New Zealand Sheepbreeders Association" modelleri incelenebilir.

²⁸ Somutlaştırmak gerekirse; Dünya'da hayvancılık faaliyetlerinin Devlet eliyle sübvansede edilmediği ender ülkelerden olan Yeni Zelanda; yıllık et ve süt üretiminin yaklaşık % 90'ını ihraç eden işletmelerden oluşan bir sektör yapısına sahiptir.

(5) Erzincan'da Şavak Topluluğu tarafından uzun yıllardır uygulanmakta olan besi ve tulum peyniri üretimi odaklı yetiştiricilik modeli.

7. ERZURUM İLİ'NDEKİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ YATIRIMLARI İÇİN MODEL ÖNERİLERİ: PEKİ AMA NASIL?

Bütün çalışma boyunca ortaya konulan genel tablo doğrultusunda, Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık Sektörü kapsamındaki yatırımlar bağlamında, “Besi Odaklı Entegre Küçükbaş Hayvancılık Yatırım Modeli” ve “Süt Odaklı Entegre Küçükbaş Hayvancılık Yatırım Modeli” şeklinde iki modelin yatırım uygunluğunun olduğu değerlendirilmektedir.

7.1. Model I: Besi Odaklı Entegre Küçükbaş Hayvancılık Yatırım Modeli

(1) Bu yatırım modelinde; yetiştiricilik bağlamındaki ana ırk “*Morkaraman*” koyun ırkı, bu ırkın doğurganlık yönüyle veriminin artırılması için tercih edilebilecek ırk ise, gerekli şartların (iyi barınak koşulları, modern teknikler ile çiftleştirme/melezleştirme, özellikle yeni doğanlar için doğru bakım ve yeterli besleme) sağlanması durumunda “*Romanov*” koyun ırkıdır. Bununla birlikte, hitap edilecek olan pazar ve yatırımın gerçekleştirileceği lokasyon faktörleri dikkate alınmak sùretiyle, ana ırk olarak “*Akkaraman*” koyun ırkı ve özellikle Erzurum İli'nin kuzeyindeki ilçeleri özelinde “*Hemşin*” koyun ırkı yetiştiriciliğinin yapılabileceği değerlendirilmektedir.

(2) Bu yatırım modelinde; ticarî odaklı sürdürülebilir bir faaliyet için öngörülen küçükbaş hayvan sayısı, asgarî, 200 baştır. (Bu kapasite, yatırım stratejisi doğrultusunda, butik yetiştiricilikten stratejik büyüklükteki işletmeciliğe kadar farklı ölçeklerde olabilir.)

(3) Bu yatırım modelinde; yetiştiricilik ve işletme faaliyetleri entegre olarak kurgulanmıştır. Bu kapsamda yetiştirilen hayvanlardan;

- Erken kesim sınırını aşan genç hayvanlar, kuzu/toklu piyasasına et girdisi olarak sunulacaktır.
- Anaç hayvanlar sıfatıyla sürünün sürdürülebilir genişleme politikasının ana aktörü olan dişi hayvanlar, modern sağım teknikleriyle düzenli olarak sağılacak ve bu kapsamda elde edilecek olan yüksek kalitedeki süt, başta tulum peyniri üretim sektörü olmak üzere, koyun sütü işleme piyasalarına girdi olarak sunulacaktır.

- Erkek hayvanlar ise, yaşları, sağlık durumları ve damızlık olup olmama potansiyelleri dikkate alınmak sûretiyle, başta cağ kebabi üretimi/hizmet sunumu sektörü olmak üzere, et ve süt kurumu, kasaplar ve kurban pazarından oluşan piyasaya et girdisi olarak sunulacaktır.
- Kesimi yapılan hayvanların modern yöntemler ile krplan yapağları, kalın iplik temelli geleneksel dokuma sektörüne; başta genç hayvanlarınkı olmak üzere derileri ise, kkbaş hayvan derisi odaklı dericilik sektörüne girdi olarak sunulacaktır.

(4) Bu yatırım modelinde; hayvan yetiştirme sürecinde hayvan refahına uygun donanım ile inşa edilmiş olan (ve özellikle Erzurum İli'nin soğuk ve uzun kş şartlarında hayvanlar açısından ısınma sorunu yaşatmayan) barınaklar; yüksek sosyo-ekonomik imkânlar ile tatmin edilmiş işinde uzman çobanların istihdamı ve otlatma kapasitesi dolmamış (bitki florası ve su kaynakları açısından zengin) meraların mülkiyet veya kullanım hakkının temini ile desteklenecektir.

(5) İlerleyen süreçte, ileri-geri bağlantılar ile yatırım bileşenleri entegrasyonunun tamamlanması plânlanan bu yatırım modelinde, organik hayvancılık yöntemleri ve mümkün olduğu ölçüde (zellikle yem tedariki, canlı hayvan temini ve girdi sunumu bağlamında) sözleşmeli tarım metotlarından yararlanılacaktır.

7.2. Model II: Süt Odaklı Entegre Kkbaş Hayvancılık Yatırım Modeli

(1) Bu yatırım modelinde; yetiştiricilik bağlamındaki ana ırk Erzurum İli'nde "*Kara Keçi*", "*İspir Keçisi*", "*Kemer Keçisi*" ve "*Ovit Keçisi*" olarak da adlandırılabilen "*Kıl Keçisi*" ırkı, bu ırkın süt yönüyle veriminin arttırılması için tercih edilebilecek ırk ise, gerekli şartların (iyi barınak koşulları, modern teknikler ile çiftleştirme/melezleştirme, özellikle yeni doğanlar için doğru bakım ve yeterli besleme) sağlanması durumunda "*Saanen Keçisi*" ırkıdır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, anavatanı İsviçre olan saf ırkın, Erzurum İli'nin iklimsel şartlarına "*Türk Saaneni*"ne kıyasla daha iyi uyum sağlayabileceği gerçeğidir.

(2) Bu yatırım modelinde; ticarî odaklı sürdürülebilir bir faaliyet için öngörülen kkbaş hayvan sayısı, asgarî, 200 baştır. (Bu kapasite, yatırım stratejisi doğrultusunda, butik yetiştiricilikten stratejik büyüklükteki işletmeciliğe kadar farklı ölçeklerde olabilir.)

(3) Bu yatırım modelinde; yetiştiricilik ve işletme faaliyetleri entegre olarak kurgulanmıştır. Bu kapsamda yetiştirilen hayvanlardan;

- Erken kesim sınırını aşan genç hayvanlar, oğlak piyasasına et girdisi olarak sunulacaktır.
- Anaç hayvanlar sıfatıyla sürünün sürdürülebilir genişleme politikasının ana aktörü olan dişi hayvanlar, modern sağım teknikleriyle düzenli olarak sağılacak ve bu kapsamda elde edilecek olan yüksek kalitedeki süt, başta dondurma ve tatlı üretim sektörleri olmak üzere, keçi sütü işleme piyasalarına girdi olarak sunulacaktır.
- Erkek hayvanlar ise, yaşları, sağlık durumları ve damızlık olup olmama potansiyelleri dikkate alınmak sùretiyle, başta cağ kebabı üretimi/hizmet sunumu sektörü olmak üzere, et ve süt kurumu, kasaplar ve kurban pazarından oluşan piyasaya et girdisi olarak sunulacaktır.
- Kesimi yapılan hayvanların modern yöntemler ile kırılan kılları (tiftikleri), kalın iplik temelli geleneksel dokuma sektörüne, başta genç hayvanlarınkı olmak üzere derileri ise, küçükbaş hayvan derisi odaklı dericilik sektörüne girdi olarak sunulacaktır.

(4) Bu yatırım modelinde; hayvan yetiştirme sürecinde hayvan refahına uygun donanımla inşa edilmiş olan (ve özellikle Erzurum İli'nin soğuk ve uzun kış şartlarında hayvanlar açısından ısınma sorunu yaşatmayan) barınaklar; yüksek sosyo-ekonomik imkânlar ile tatmin edilmiş işinde uzman çobanların istihdamı ve otlatma kapasitesi dolmamış (bitki florası ve su kaynakları açısından zengin) meraların mülkiyet veya kullanım hakkının temini ile desteklenecektir.

(5) İlerleyen süreçte, ileri-geri bağlantılar ile yatırım bileşenleri entegrasyonunun tamamlanması plânlanan bu yatırım modelinde, organik hayvancılık yöntemleri ve mümkün olduğu ölçüde (özellikle yem tedariki, canlı hayvan temini ve girdi sunumu bağlamında) sözleşmeli tarım metotlarından yararlanılacaktır.

7.3. Model I ve Model II Kurulumu Bağlamında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Yukarıda yer verilen yatırım modellerinin kurulumu bağlamında, mevcut ve potansiyel yatırımcılar tarafından dikkat edilmesi gereken hususlara, aşağıda maddeler hâlinde yer verilmiştir.

(1) Yer Seçimi: Koyun ve keçi ağıllarının kurulacağı alanın doğru seçilmesi büyük önem arz etmektedir. Hayvanlar için ideal şartların sağlanması et ve süt verimlerinin de artmasını sağlayacaktır. Yer seçimi yapılırken dikkat edilmesi gerekenler; ağıl kurulum yerinin; meraya yakın olması, taban suyunun yüksek olmaması, meyilli bir araziye sahip olması, ağılda oluşacak koku nedeniyle çevrede köy ve kent yerleşiminin olmaması ve kuzey rüzgârını almamasıdır.

(2) Ağıl Seçimi: Öncelikle, hayvan ağılları, bölge iklimine uygun bir şekilde kurulmalıdır. Ağıl ve dış bölgesi, kurulu olduğu alanın hâkim rüzgârını almamalı, koyun-keçi yaşamına uygun bir plân ile beslenecek hayvanlar için (hayvan sayısı doğrultusunda) ideal büyüklüğe sahip olmalı ve içerisinde döllenme/yavrulama için ayrı bölümleri barındırmalıdır. Gebe ve yavrulmuş bir koyun-keçi için 2.5 metrekare olan ideal yaşam alanının; erkek koyun-keçi için 0.7 metrekare, koçlar-tekeler için 1.5 metrekare, her bir kuzu için ise 0.25 metrekare olması gerektiği literatürdeki çalışmalarla ortaya konulmuştur.

(3) Yemlikler ve Suluklar: Ağıl içinde ve dışında yer alacak olan yemlikler; koyun-keçi başına 0.4 metre, koç-teke başına 0.5 metre, kuzu-oğlak başına ise 0.2 metre olacak şekilde hesaplanmalıdır. Suluk sistemleri ise, ağıl içinde ve dışında, hayvanların kolayca erişebileceği noktalara kurulmalıdır.

(4) Ekipmanlar: Ağıl veya çiftlik bünyesinde yer alacak ekipmanlar içerisinde; yemlik ve suluk sistemleri, ağıl ve doğumhanenin sıcaklığını sağlayacak ısıtma sistemi, taşıma ve soğutma işlemleri için bir traktör ve soğutma sitemli bir tank(er), yem karışımının sağlanması için yem karıştırma makinesi, kırkım ve aşılama faaliyetleri için ihtiyaç duyulacak ekipmanlar ve ayırıcı çitler mutlaka bulunmalıdır.

(5) Hayvan Seçimi: Döllenmeyi sağlayacak koçlar-tekeler; döl verimine sahip, kondisyonu iyi ve hastalığı olmayan hayvanlardan seçilmelidir. Dişi koyunlar-keçiler ise, ilk defa yavru olacak gebe koyunlar-keçiler olarak veya daha önce yavru lamamış koyunlar-keçiler olarak seçilmelidir. Sürü, mümkün olduğunca, genç hayvanlardan oluşturulmalıdır.

(6) Besleme İçin Yem: Mümkünse, yatırım yeri (iftlik) içerisinde kk bir mera alanı oluşturmak, besleme (zellikle yem) maliyetlerinin düşmesini sağlayacaktır. Mera yemi hayvanlar için ideal bir yem olduğundan ötürü, bu bağlamda söz konusu alanda mümkünse kesif otlar yetiştirilmeli ve/veya mera sahiplerinden bu tür otlar satın alınmalıdır. Hayvan başına 150 gram kesif ot veya 400 gram kesif yem (koçlar ve tekeler için bu miktar, ortalama 750-800 gram civarında olmalıdır), bir öğün için hayvanın doymasını sağlamaktadır.

(7) Aşılama: Aşılama faaliyetleri, yetiştiricilik faaliyetlerinin (ve dolayısıyla yatırımın) sürdürülebilirliği açısından çok önemlidir. Kurulacak olan ağılda -mümkünse- ideal aşılama bölümü oluşturulmalı ve bu bölüme aşılamaya ilişkin aletler yerleştirilmelidir.

(8) Hayvan Sayısı: Yatırım kapsamındaki dişi-erkek planlaması yapılırken, yukarıda söz edilen şartları taşıyan her 25 dişi hayvan başına, 1 erkek hayvan alınmasına dikkat edilmelidir.

(9) Nitelikli İnsan Kaynakları Altyapısı: Yatırım olmazsa olmaz unsurlarından bir tanesi de, sürünün genel yönetimini gerçekleştirecek, işinde uzman bir (veya iki) oban ile teknik konularda uzmanlık yardımı sunacak bir veteriner hekimin ve/veya zootekni bölümü mezunu bir ziraat mühendisinin istihdam edilmesidir.

(10) Yatırım Bütçesi Kalemleri: 200 başlık bir kkbaş hayvan iftliği için ortaya çıkması öngörülen maliyet kalemleri ise şunlardır;

- Ağıl Yapımı
- Canlı Hayvan Tedariki
- Mera Arazisi Temini (Satın veya Kiralama)
- İnsan Kaynakları (oban, Veteriner Hekim vs.) İstihdamı
- Yemlik Sistemleri Kurulumu
- Suluk Sistemleri Kurulumu
- Isınma Sistemleri Kurulumu
- Aşılama Sistemleri Kurulumu
- Sürü Takip Sistemi Kurulumu
- Akıllı Avlu Sistemi Kurulumu
- Soğuk Zincir ve Depolama Sistemleri Kurulumu
- Ayırıcı it Sistemleri Kurulumu
- Yem Karma Makinesi, Traktör vb. Araçların Temini (Yem retimi Olacaksa)

- Hayvan Kesimi ve Ürün İşlenmesine İlişkin Makine-Ekipmanların Temini (Kesim ve İşleme Yapılacaksa)
- Proje/Muhasebe Danışmanlığı Hizmetleri Alımı

7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ (YÖNETİCİ ÖZETİ)

“Erzurum İli’nde Küçükbaş Hayvancılık” isimli Sektörel Araştırma Raporu’nun genel değerlendirme ve sonuç bölümünün, bir yönetici özeti şeklinde takdim edilmesinin, okuyucular/yararlanıcılar açısından daha faydalı olabileceği değerlendirilmiş olup, bu kapsamda önem arz eden kor tespitlere ve değerlendirmelere aşağıda maddeler hâlinde yer verilmiştir:

(1) Erzurum İli’nde, 617.266 baş koyun, 88.687 baş keçi olmak üzere, toplamda 705.953 küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Erzurum İli, küçükbaş hayvan varlığı bakımından Türkiye’deki 81 il arasında 22. sırada yer almaktadır.

(2) Erzurum İli’nde küçükbaş hayvanlardan elde edilen yıllık süt miktarı; 23.875 tonu koyunlardan, 4.174 tonu ise keçilerden olmak üzere toplamda 28.049 tondur. Söz konusu hayvan varlığından elde edilen yıllık et miktarı ise; yaklaşık olarak 1.153 tondur.

(3) Erzurum İli’nde, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği bağlamında hâkim ve yaygın olan koyun ırkı, “Morkaraman”; keçi ırkı ise, “Kıl Keçisi” ırkıdır. İl’in toplam koyun varlığının; % 83’ünü “Morkaraman” ırkı, % 13’ünü “Akkaraman” ırkı, % 2’sini “Hemşin” ırkı, % 2’sini ise diğer ırklar oluşturmaktadır. İl’in keçi varlığının ise; yaklaşık % 94’ünü “Kıl Keçisi” ırkı, % 4’ünü “İspir Keçisi” ırkı ve % 2’sini ise diğer keçi ırkları oluşturmaktadır.

(4) Erzurum İli, 15.917.840 dekarlık çayır-mera alanı ile Türkiye’deki çayır-mera alanlarının % 11’ine sahiptir. Erzurum İli’nin mevcut arazilerinin % 62,8’i çayır-mera, % 9,2’si orman, % 18,2’si tarım alanı ve % 9,8’i ise tarım dışı alan olarak kullanılmaktadır. T.C. Erzurum İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü kayıtlarından alınan son veriler değerlendirildiğinde, mevcut meraların, (mera kalite sınıfı olarak) yaklaşık % 14’ü çok iyi, % 31’i iyi, % 27’si orta ve % 28’i zayıf kaliteli meralardan oluşmaktadır.

(5) Türkiye’deki üç büyük su havzası (Aras, Fırat, Çoruh) içerisinde yer alan Erzurum İli, gölleri (toplam 900 hektar), göletleri (toplam 115 hektar) ve barajları (toplam 1.265 hektar) ile bu kaynakları besleyen dere, ırmak ve nehir gibi doğal su kaynakları yönünden Doğu Anadolu Bölgesi’nin ve Türkiye’nin zengin yörelerinden birisi durumundadır.

(6) T.C. Erzurum İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nün 2014 Yılı Bitkisel Üretim İstatistikleri'ne göre, Erzurum İli'nde tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekim alanı toplamda 3.576.211 dekar olup bu alanın İl'de bitkisel üretim yapılan toplam alana oranı % 99,31'dir.

(7) Erzurum İli'nin Küçükbaş Hayvancılık Sektörü bağlamındaki zayıf yönleri: değişken girdi maliyetleri ve dalgalı tüketim miktarları; et ve süt ürünlerine ilişkin tüketici eğilimlerinin hâlihazırda daha ziyade büyükbaş hayvan ürünlerine yönelmiş olması; İl'deki küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve işlemeciliğinin büyük ölçüde küçük aile işletmeleri üzerinden gerçekleştirilmesi; küçükbaş hayvancılık faaliyetleri kapsamında ortaya konulan mamullerin yeterince çeşitlendirilememiş ve bu anlamda güçlü bir marka değeri oluşturulamamış olması; İl'de canlı hayvan borsası ve sektöre öncülük edecek organize hayvancılık merkezlerinin bulunmaması; İl'de küçükbaş hayvancılık sektörü bünyesindeki paydaşlar arasında kümelenme kültürünün ve sözleşmeli tarım uygulamalarına dâhil olma bilincinin zayıf olması ve hayvan hastalıklarının yanı sıra uzak merkezlere canlı hayvan taşıma faaliyetlerinden ötürü hayvan ölümlerinin yaşanmasıdır.

(8) Erzurum İli'nin Küçükbaş Hayvancılık Sektörü bağlamındaki güçlü yönleri ise: İl'in sosyo-ekonomik gelişme bileşenlerinin küçükbaş hayvancılık faaliyetlerini desteklemesi; İl'in gelişmiş lojistik ve ulaşım altyapısı ile birlikte, iç pazarlara erişime ve dış pazarlara yönelik ihracat faaliyetlerine olanak sağlayan (ve geniş bir hinterland bölgesi ile desteklenen) stratejik bir coğrafî konuma sahip olması; İl'deki geniş ve kaliteli çayır-mera alanları mevcudiyeti ile yüksek miktardaki hayvan varlığı ve hububat üretiminin küçükbaş hayvancılık yatırımlarını ekonomik anlamda avantajlı kılması; İl'de, küçükbaş hayvancılık sektörüne yönelik çok sayıda destek ve teşvik aracının var olması; İl'de küçükbaş hayvan yetiştiriciliği bağlamında tarihsel bir altyapının olması ve İl'de sektörel Ar-Ge faaliyetlerini destekleyecek çok sayıda akademik birimin bulunmasıdır.

(9) Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nü ilgilendiren ana sorun alanları: yetiştiricilerin hayvan besleme ve hayvan hastalıkları konusunda yeterince bilinçli olmaması; İl'deki çayır ve mera alanlarının doğru bir şekilde kullanılamaması; İl'deki yetiştiricilerin nitelikli çoban bulma güçlüğü yaşamaması; İl'deki hayvan barınaklarının yeterli altyapı ve donanım imkânlarına sahip olmaması; İl'deki hâkim ırklara yönelik ıslah ve melezleştirme çalışmalarının sürdürülebilirliğinin sağlanamaması; İl'deki küçükbaş hayvancılık sektörüyle ilgili paydaşlar

arasında genel koordinasyon ve eşgüdümü sağlayacak bir mekanizmanın bulunmaması ve sektörü ilgilendiren destek(leme) politikalarının yeterince etkin olmamasıdır.

(10) Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'nü ilgilendiren ana sorun alanlarına yönelik temel çözüm önerileri ise: sahadaki yetiştiriciler ve üreticilerin küçükbaş hayvancılık faaliyetleri hususundaki bilinç düzeylerini arttırıcı eğitim programlarının düzenlenmesi; İl'de özellikle genç yetiştiricileri hayvancılık konusunda teşvik edecek sürdürülebilir destek(leme) programlarının uygulanması; İl'deki mevcut hayvan ırklarının verimlerinin bilimsel temeli olan ıslah, seleksiyon ve melezleştirme çalışmalarıyla arttırılması; İl'deki küçükbaş hayvancılık faaliyetleri kapsamında çobanların ve sürülerinin refah seviyelerini yükseltecek çalışmaların yapılması ve hayvancılık kayıtlarının tutulması ile hayvan hastalıklarıyla mücadele konularında kalıcı ve etkin önlemlerin alınmasıdır.

(11) "Erzurum İli Potansiyel Yatırım Alanları Araştırması" ve "Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırımlar Rehberi" isimli çalışmalar kapsamındaki bilimsel temelli tespitler ve öneriler dikkate alındığında, Erzurum İli'nin küçükbaş hayvancılık sektörü yatırımları açısından cazip bir il olduğu değerlendirilmektedir.

(12) Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yapılması plânlanan yatırımlar bağlamında Erzurum İli'ni diğer illerden avantajlı kılan başlıca ayırt edici özellikler; İl'deki yüksek sayıdaki hayvan varlığı (705.953 küçükbaş hayvan), İl'deki geniş çayır ve mera alanları (15.917.840 dekarlık çayır-mera alanı) ve İl'de bitkisel üretim faaliyetlerinin büyük ölçüde hububat yetiştiriciliğine (3.576.211 dekarlık hububat ekim alanı) yönelik olmasıdır. Bu ayırt edici özelliklerin, Erzurum İli'ne küçükbaş hayvancılık faaliyetleri kapsamında yatırım yapmayı düşünenler için önemli fırsatlar sunduğu değerlendirilmektedir.

(13) Erzurum İli'nde yetiştirilen koyunlardan yıllık ortalama 1.266,78 ton yapağı ve keçilerden ise yıllık ortalama 52,352 ton kıl üretilmektedir. Bu üretim miktarlarının, geleneksel kalın dokuma üretimi yapmayı düşünenler için bir yatırım fırsatı oluşturduğu değerlendirilmektedir.

(14) Erzurum İli'ndeki küçükbaş hayvancılık faaliyetleri kapsamında genç yaşta kesime gitme eğiliminin varlığı düşünüldüğünde, kesime konu hayvanlardan elde derilerin, deri sektörüne girdi temini odaklı yatırımlar açısından önemli bir fırsat oluşturduğu değerlendirilmektedir.

(15) Organik hayvan yetiştiriciliği yapılmasına ilişkin şartlar (konvansiyonel yetiştiriciliğin ön plânda tutulması, tür ve ırk seçiminde yerel koşulların göz önüne alınması, genetik yapısı değiştirilmemiş, çevreye, iklim koşullarına ve hastalıklara dayanıklı hayvanların damızlık olarak kullanılması vb.) dikkatle incelendiğinde, Erzurum İli'nin, özellikle organik küçükbaş hayvancılık faaliyetleri açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu değerlendirilmektedir.

(16) Erzurum İli'nde mevcut Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiricileri Birliği'nin aktif bir birlik olmasının; il'de canlı hayvan borsası kurulması, paydaşlar arasında kümelenme çalışmalarının gerçekleştirilmesi, sürdürülebilir ıslah projelerinin uygulanabilmesi ve yereldeki yetiştiriciler ile yatırımcıların karşılıklı menfaatlerinin korunduğu sözleşmeli tarım modellerinin oluşturulmasına büyük ölçüde katkı sunabileceği değerlendirilmektedir.

(17) Erzurum İli'nde, küçükbaş hayvanlarda görülen hastalıkların, et ve süt sığırlarına nazaran daha az olduğu bilinen bir gerçektir. Bu durumun ise, Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yapılması plânlanan yatırımları kârlı kılması muhtemel bir diğer faktör olduğu değerlendirilmektedir.

(18) Erzurum İli'nde, birisi Et ve Süt Kurumu'na, birisi ise Erzurum Büyükşehir Belediyesi'ne ait olmak üzere, toplamda 3 adet et işleme tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerin günlük kapasitesi ise yaklaşık 5.000 başın üzerinde olup söz konusu tesisler hâlihazırda yaklaşık % 10-20 kapasite ile çalışmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yapılması plânlanan yatırımlar bağlamında küçükbaş hayvan kesimi ve işlenmesi açısından herhangi bir sıkıntı yaşanmayacağı değerlendirilmektedir.

(19) Türkiye'de sürekli artmakta olan et ve süt fiyatlarının, Erzurum İli'nde Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yapılması plânlanan yatırımları cazip kılan bir diğer yapısal avantaj olduğu değerlendirilmektedir.

(20) Erzurum İli'nde yapılması plânlanan küçükbaş hayvancılık sektörü yatırımları kapsamında odakta olması gereken hayvan ırklarının; besi hayvancılığı bağlamında "Morkaraman" ırkı, süt hayvancılığı bağlamında ise "Kıl Keçisi" ırkı olması gerektiği; söz konusu ana ırkların, Erzurum İli'nin ekolojik, ekonomik, sosyo-kültürel özellikleri ve bu ırkları uzun yıllardan beri tanımakla küçükbaş yetiştiriciliği yapmaya yatkın olma gibi yönleri ile örtüştüğü

ve dolayısıyla bu ırklar üzerinden yapılacak yetiştiriciliğin yatırımcılar açısından büyük avantajlar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

(21) Erzurum İli'nde gerçekleştirilmesi plânlanan "Morkaraman" ve "Kıl Keçisi" ırkları yetiştiriciliği kapsamında; bakım, besleme, mera ve sürü yönetiminin iyi yapılması, yetiştirilen hayvanların hareketlerinin takibi ile yetiştirici kayıtlarının sağlıklı bir şekilde tutulması, yetiştiricilerin koruyucu hekimliğe yeterince ve zamanında ulaşmasının sağlanması ve sürüler içerisinde ayıklama ve seleksiyon prensiplerinin standartlaştırılması ile birlikte, canlı ağırlık ve pazarlama yaşına gelecek küçükbaş hayvan sayısı artışına olumlu katkı sağlanacağı, bu durumun ise, işletmelerde üretim maliyetini düşüreceği, verimliliği ve kârlılığı ise arttıracığı değerlendirilmektedir.

(22) Erzurum İli'nde, özellikle çocukların ve yaşlıların beslenmesinde, (dondurma ve sütü tatlı üretiminde kabul gören mineral maddeler ve proteinler bakımından zenginlik arz eden) keçi sütüne olan piyasa talebinin her geçen gün artması, bunun yanı sıra, Erzurum İli'nde pastanecilik ve dondurma üretim sektörlerinde, ürün işleme ve ürün çeşitliliğini artırılması bağlamında belirli bir ivme kazanılmış ve marka değeri olan üretime geçilmeye başlanmış olması sebebiyle, bu sektörlerde keçi sütü üretiminin sektöre yapılması plânlanan yatırımlar bağlamında önemli bir fırsat alanı oluşturduğu değerlendirilmektedir.

(23) Yeni gelişen gıda odaklı sektörlerin ihtiyaçlarının sürdürülebilir bir şekilde karşılanabilmesi için, Erzurum İli'nde özellikle entansif şartlarda sütçü keçi ırkı yetiştiriciliğine geçilmesi gerektiği, bu kapsamda, diğer sütçü ırklara göre süt verimi, gelişme hızı, döl verimi yüksek olan ve pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de yetiştiriciliği yapılan "Saanen Keçisi" ırkının yetiştiriciliğinin önerilebileceği, öte yandan, Erzurum İli'nde hâkim olan "Kıl Keçisi" ırkının süt verim potansiyelinin artırılması için "Saanen Keçisi" ve benzeri sütçü ırklarla melezleme çalışmalarının yapılmasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

(24) Yukarıda değinilen ana ırkların yanı sıra, Erzurum İli'nde yetiştiriciliği yapılan/yapılabilecek olan diğer küçükbaş hayvan ırklarının "Akkaraman" ırkı, "İvesi" ırkı, "Tuj" ırkı ve "Hemşin" ırkı olduğu değerlendirilmektedir.

(25) Erzurum İli'ndeki besi odaklı küçükbaş hayvan yetiştiriciliği kapsamında, özellikle entansif hayvancılık faaliyetleri kapsamında, son derece iyi tasarlanmış barınaklarda, emzirmeye ilişkin dezavantajların minimuma indirildiği sistemler dâhilinde yetiştirilmesi ve

melezleme çalışmalarında modern çiftleştirme tekniklerinin kullanılması durumunda, “Romanov” koyun ırkından (yüksek döl verimi sebebiyle) yararlanılabileceği değerlendirilmektedir.

(26) Dünya’da küçükbaş hayvancılık faaliyetleri bağlamında marka olan ülkelerden Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada’da, küçükbaş hayvancılık sektörünün ortak yapısal yönleri; sektördeki güçlü kümelenme (kooperatifler ve federasyonlar aracılığıyla) olgusu, yetiştiricilik ve işletmecilik anlamında Ar-Ge (verimlilik, hayvan hastalıkları ile mücadele vb. konularda) çalışmalarına büyük önem verilmesi (ve bu durumun bir sonucu olarak da birçok ortak araştırma merkezinin kurulmuş olması) ve sektördeki faaliyetlerin küçük aile işletmelerinden ziyade, ticarete ve özellikle ihracata dönük modeller üzerinden yürütülmesidir.

(27) Türkiye’de küçükbaş hayvancılık faaliyetleri bakımından iyi uygulama örneği şeklinde nitelendirilebilecek olan yatırımlar, küçükbaş hayvancılık sektöründe yatırım uygunluğundan söz edilebilecek modellerin; organik üretim temelli butik yetiştiricilikten sözleşmeli tarım uygulamalarını kapsayan stratejik ölçekli entegre işletmeciliğe kadar genişleyen, çok büyük bir kapsam alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

(28) Erzurum İli’nde Besi Odaklı Küçükbaş Hayvancılık Yatırımları kapsamında önerilen model (Model I); en az 200 küçükbaş hayvandan oluşan, ekstansif yetiştiricilik yönünün yanı sıra entansif yetiştiricilik yönü de güçlü olan ve -belirli şartların sağlanması hâlinde- döl veriminin artırılması için “Romanov” ırkı ile melezleştirilmiş, başta “Morkaraman” olmak üzere, ikincil olarak “Akkaraman” ve “Hemşin” koyun ırkı yetiştiriciliğidir. Bu entegre yatırım modeli kapsamında, yatırım konusu hayvanların; sütlerinin başta tulum peyniri üreticileri olmak üzere süt işleme sektörüne, genç hayvan etlerinin toklu/kuzu piyasasına, yetişkin hayvan etlerinin başta cağ kebabı üreticileri/hizmet sunucuları olmak üzere, kasaplık ve kurbanlık et piyasalarına, yapağlarının izolasyon ve geleneksel kalın iplik dokuma sektörlerine, derilerinin ise (özellikle erken kesim sınırını aşmış kuzuların) dericilik sektörüne girdi olarak sunulabileceği değerlendirilmektedir.

(29) Erzurum İli’nde Süt Odaklı Küçükbaş Hayvancılık Yatırımları kapsamında önerilen model (Model II); en az 200 küçükbaş hayvandan oluşan, ekstansif yetiştiricilik yönünün yanı sıra entansif yetiştiricilik yönü de güçlü olan ve -belirli şartların sağlanması hâlinde- süt veriminin artırılması için “Saanen Keçisi” ırkı ile melezleştirilmiş, “Kıl Keçisi/Kara Keçi” ırkı yetiştiriciliğidir. Bu entegre yatırım modeli kapsamında, yatırım konusu hayvanların; sütlerinin

başta dondurma ve tatlı üreticileri olmak üzere süt işleme sektörüne, genç hayvan etlerinin oğlak piyasasına, yetişkin hayvan etlerinin başta cağ kebabı üreticileri/hizmet sunucuları olmak üzere, kasaplık ve kurbanlık et piyasalarına, tiftiklerinin izolasyon ve geleneksel kalın iplik dokuma sektörlerine, derilerinin ise (özellikle erken kesim sınırını aşmış oğlakların) dericilik sektörüne girdi olarak sunulabileceği değerlendirilmektedir.

(30) Model I ve Model II'nin kurulumu bağlamında yatırımcılar tarafından dikkat edilmesi gereken hususlar: Yatırım yeri ve ağıl modeli ile bu kapsamdaki canlı hayvanların, makine-ekipmanların ve başta ısınma, yemlik ve suluk sistemleri olmak üzere ilgili sistemlerin doğrul seçilmesi; yatırım bütçesi kalemlerinin net bir şekilde belirlenmesi ve yatırım kapsamında kalifiye çoban ve teknik eleman (veteriner hekim, zootekni bölümü mezunu ziraat mühendisi vb.) istihdam edilmesidir.

(31) Model I ve Model II'nin kurulumu bağlamında yatırımcılar açısından ortaya çıkması öngörülen ana maliyet kalemleri ise: ağıl inşası; mera temini (satın alma veya kiralama yoluyla); insan kaynakları istihdamı; yemlik, suluk, ısınma, depolama, aşılama ve sürü takip sistemi sistemleri kurulumu; canlı hayvan tedariki ve muhasebe/proje danışmanlığı hizmet alımı kalemleridir.

(32) Çalışma hazırlığı kapsamındaki literatür okumaları ve saha gözlemleri doğrultusunda, Erzurum İli'ndeki Küçükbaş Hayvancılık Sektörü'ne yönelik olarak ortaya çıkan önerilerimize aşağıda kısaca yer verilmiştir:

- **Öneri I:** Erzurum İli'ndeki küçükbaş hayvan işletmeciliği kapsamında, "refah" konusunda bütüncül bir sistem oluşturulabilir. Daha somut bir ifadeyle, yetiştirici, çoban ve hayvan refahı, birbirini tamamlayan parçalar olarak tasarlanabilir.
- **Öneri II:** Erzurum İli'nde üretilecek küçükbaş hayvancılık ürünleri bağlamındaki yanlış tüketici eğilimlerini/tercihlerini ortadan kaldıracak politikalar geliştirilebilir. Bu kapsamda, çeşitli kampanyalar ve kamu spotu yayınları aracılığıyla pozitif bir farkındalık oluşturulabilir.
- **Öneri III:** Erzurum İli'ndeki yetiştiricilik ve işletmecilik faaliyetleri kapsamında, pazar bazlı üretim modelleri oluşturulabilir ve bu modeller yatırımın ve yatırım yerinin karakteristiğine göre, Devlet tarafından desteklenebilir. Bu yolla doğru tarımsal

makineleşmenin tesisi ve başta nakliye olmak üzere dolaylı üretim maliyetlerin en aza indirgenmesi sağlanabilir.

- **Öneri IV:** Erzurum İli'nin, ilk etapta dezavantaj gibi görülen yaygın ekstansif hayvan yetiştiriciliği kültürü, organik, belgeli, spesifik ürün imal edip pazarlayan küçük aile çiftliklerinin sayılarının arttırılmasının teşviki ile avantaja dönüştürülebilir.
- **Öneri V:** Erzurum İli'nde üretilen ürünlere marka değeri kazandırmaya yönelik projeler desteklenebilir ve bu vesileyle örneğin küflü koyun peynirinin Fransa'nın rokfor peyniri ile uluslararası pazarlarda rekabet edebileceği bir altyapı oluşturulabilir.

(33) Özetle; Erzurum İli, sektörün dinamiklerinin etkin ve sürdürülebilir hayvancılık politikaları aracılığıyla harekete geçirilmesi, il'deki sektörel zayıf yönler ve sorun alanlarına ilişkin iyileştirme ve çözüm önerilerinin gerçekçi/uygulanabilir eylem plânları vasıtasıyla hayata geçirilmesi ve il'deki mevcut küçükbaş hayvancılık yatırım potansiyelinin etkin ve yaygın tanıtım ve pazarlama faaliyetleri ile geniş kitlelere duyurulması durumunda, Türkiye'nin küçükbaş hayvancılık sektörü bağlamındaki marka kentlerinden birisi olmaya aday bir ildir.

KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

Ağıl: Küçükbaş hayvanların barınması amacıyla inşa edilen tamamı kapalı veya kısmen kapalı yapılardır.

Anadolu Romanovu (Anarom): Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü tarafından gerçekleştirilen “Romanov” koyun ırkına dayalı ıslah projeleri ile elde edilen, döl verimi yüksek, hastalıklara dayanıklı, kültür ırkı melez bir genotiptir

Ekstansif Küçükbaş Hayvancılık Faaliyeti: Çayır ve mera yetiştiriciliğine dayanan ve modern hayvancılık tekniklerinin nadiren kullanıldığı geleneksel küçükbaş hayvancılık faaliyetidir.

Entansif Küçükbaş Hayvancılık Faaliyeti: Çayır ve mera yetiştiriciliğinden ziyade ağıl yetiştiriciliğine dayanan ve modern hayvancılık tekniklerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı küçükbaş hayvancılık faaliyetidir.

Islah Projeleri: Küçükbaş hayvan ırklarının belirli yönleri itibarıyla iyileştirilmesine yönelik projelerdir.

Kızgınlık Dönemi: Küçükbaş hayvanlarda çiftleşme isteğinin olduğu dönemdir.

Morkaraman Koyunu: Erzurum İli'nin iklim ve coğrafya özelliklerine en iyi uyum sağlamış olan yerli koyun ırkıdır. Türkiye'de yetiştirilen yerli koyun ırkları içerisinde sayı bakımından ikinci sırada yer alan Morkaraman, et verimi öncelikli bir ırktır.

Melezleştirme Çalışmaları: Küçükbaş hayvancılık faaliyetleri kapsamında, belirli açılardan düşük verimli olan ırkların, verimlerinin arttırılması için, verim açısından öne çıkan ırklar ile çiftleştirilmesi (modern veya geleneksel teknikler ile) bağlamındaki çalışmalardır.

Romanov Koyunu: Anavatanı Rusya Federasyonu olan ve Dünya'da “Kuzu Makinesi” olarak nitelendirilen Romanov; gerekli şartların sağlanması durumunda, besi yönlü küçükbaş hayvancılık faaliyetleri çerçevesinde, döl ve et verimini attırmak amaçlı yeni tip üretme/melezleştirme çalışmaları kapsamında kullanılabilir ideal bir yabancı koyun ırkıdır.

Saanen Keçisi: Anavatanı İsviçre olan ve Dünya'da “Kraliçe Arı” olarak nitelendirilen bir keçi ırkı olan Saanen; gerekli şartların sağlanması durumunda, süt yönlü küçükbaş hayvancılık faaliyetleri çerçevesinde, döl ve süt verimini attırmak amaçlı yeni tip üretme/melezleştirme çalışmaları kapsamında kullanılabilir ideal bir yabancı keçi ırkıdır.

KAYNAKÇA

1. Emsen H. ve Emsen E., “Erzurum İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri/Erzurum Tarım Raporu”, Erzurum Ziraat Mühendisleri Odası, Erzurum, 2012.
2. Gürsoy O., “Türkiye ve Avrupa Birliğinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinde Örgütlenme”, U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Bursa, 2009.
3. Kopuzlu S., Yüksel S., Sezgin E., Biberoglu Ö., Keskin M., Karacuhallilar A., Özlütürk A., Ünlü N., ve Bayram M., “Morkaraman Koyun Irkının Halk Elinde Islahı Sonuç Raporu (T.C. Tarım ve Köy işleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Proje No: TAGEM/06/08/01/01)”, Erzurum, 2011.
4. Kopuzlu S., Çelebi Ş., Yörük M.A., “Erzurum İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Mevcut Durumu ve Potansiyeli”, Erzurum, 2016.
5. Kopuzlu, S., Sezgin E., “Erzurum Meralarında Yetiştirilen Morkaraman, MorkaramanXAKkaraman ve RomanovXMorkaraman (F1) Melezi Kuzuların Bazı Büyüme Özellikleri”, Erzurum, 2017.
6. T.C. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, “Küçükbaş Hayvancılık Çalıştay Raporu”, Van, 2012.
7. T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, “Türkiye Evcil Genetik Kaynakları Tanıtım Kataloğu”, Ankara, 2009.
8. T.C. Kalkınma Bakanlığı, “Türkiye Cumhuriyeti Onuncu Kalkınma Plânı (2014-2018)”, Ankara, 2014.
9. T.C. Kalkınma Bakanlığı (Heyet), “Türkiye Cumhuriyeti Onuncu Kalkınma Plânı Hayvancılık Özel İhtisas Raporu”, Ankara, 2014.

10. T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, “TRA 1 Düzey 2 Bölgesi Bölge Plânı (2014-2023)”, Erzurum, 2013.
11. T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, “TRA 1 Düzey 2 Bölgesi İlçeler Raporu”, Erzurum, 2013.
12. T.C. Kalkınma Bankası A.Ş., “Erzurum İli Potansiyel Yatırım Alanları Araştırması”, Ankara, 2017.
13. T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü, “Türkiye Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Ürünleri Sektörleri Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2015-2018)”, Ankara, 2015.
14. T.C. Erzurum İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, “Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırım Alanları Rehberi”, Erzurum, 2016.
15. T.C. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Cemil TÖLÜ ile “Saanen Keçi Yetiştiriciliği” Üzerine Yapılan Röportaj, <http://www.comu.edu.tr/haber-9448.html>, Çanakkale, 2013.
16. TASAM, “Et, Süt ve Su Ürünleri, Perspektif 2023 Çalıştayı Sonuç Raporu”, İstanbul, 2014.
17. TASAM, “Tarımsal Desteklemede Yeni Modeller Çalıştayı Sonuç Raporu”, İstanbul, 2014.
18. TASAM, “Tarımsal Üretim ve Pazarlamada Yeni Perspektifler Çalıştayı Sonuç Raporu”, İstanbul, 2014.
19. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>”, 2017.
20. Yavuz, F. (T.C. Atatürk Üniversitesi), “TRA 1 Düzey 2 Bölgesi (Erzurum-Erzincan-Bayburt) Tarımsal Yapı, Sorunlar, Eğilimler ve Kırsal Yatırım Alanları Raporu”, Erzurum, 2004.